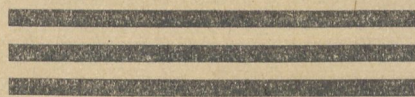

ГАВРИЇЛ КОСТЕЛЬНИК

С В І Т
Я К
В І Ч Н А
Ш К О Л А

ФІЛЬСОФІЧНІ
РОЗВАЖАННЯ

Л Ъ В І В 1 9 3 1

НАКЛАДОМ АВТОРА

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001017785660

II.558.828

За дозволом церковної власти

КАЗКА ПРО СВІТ

Коли Господь задумав створити світ, приходили до нього всякі думки, що родились у вічності й відходили у вічність. І радили йому одні думки: Створи такий світ, щоби був гідний тебе. Нехай усе, що створиш, буде подібне до тебе: нехай буде святе, як ти, добре, як ти, щасливе, незмінне, непомильне, безпечне, певне... Тобою створені єства будуть твоїми дітьми, ти будеш їх батьком. Дайже їм із своєї природи, якнайбільше можеш: якнайбільше життя, добра, щастя, краси, правди...

І буде тобою створений світ вічним раєм.

А другі думки радили Творцеви: Наші сестри, що перед нами забирали голос, радили тобі від серця. Ми радитимемо тобі від розуму.

Створи такий світ, щоби був гідний твого розуму. Ти самотній, вічний, безконечний... Твої сотворіння вже не зможуть дорівнати тобі. Отже створи їх такими, щоб вони й самі мусли разураз переконуватися, що ніколи не дорівнують тобі. Не допускай своїх сотворінь до себе без іспиту.

Створи такий світ, щоб у ньому були вимішані всі ступні життя, всі ступні добра, всі ступні щастя, всі ступні краси, всі ступні правди — від 0 до ∞ . І хоч у тобі нема терпіння, нехай буде у світі терпіння; хоч у тобі нема гріха, нехай у світі буде гріх; хоч у тобі нема обману й ложі, нехай у світі буде обман і лож.

Всі ступні терпіння, всі ступні гріха, всі ступні обману й ложі — від 0 до ∞ .

Нехай се буде від тебе, а не від тебе. Нехай неможливе стане можливим, щоб ніяке сотворіння не могло розв'язати цілої загадки світа.

І буде світ вічною школою, божеською школою, гідною тебе.

Тоді сказав Господь до перших і других думок, що стояли перед ним наче ангели небесні:

Послухаю вас одних і других, бо ви — як одні, так і другі — гідні мене, ви — божеські думки.

І створив Бог два світи: один — вічний рай, другий — вічну школу. І оба ті світи сполучив в один світ.

Про світ, що є вічним раєм, говорить нам віра. А в світі, що є вічною школою, жиємо.

II

СВОБІДНА ВОЛЯ Й СВІТ

Чи світ створений доцільно, чи взагалі не є створений, але розвинувся сам від себе, як попало?

Над сею квестією Ви певно нераз призадумувалися, атже цілий людський рід вічно над нею призадумується. Але чи Ви колинебудь призадумувалися над тим, що людство має тут до діла саме з квестією, а не з голим, наглядним фактом? Чому світ якраз так виглядає, чому він якраз так уложений, що найважніші факти якись такі поплутані, що вони не є „фактами“, тільки „проблемами“, „квестіями“? Якби світ витворився сам зі себе, без усякого розуму, без пляну, чи він міг би саме так виглядати? Чи не зраджував би він тоді всіх своїх тайн для кожного ока, для кожного розуму? Чи був би можливий у ньому якийсь такий чинник, котрий формував би уклад світа якраз так, щоби з того виходили для нашого ума самі проблеми, тайни, загадки, а не наглядні факти?

Не кожда людина вважає себе за найліпшого скрипака, та майже кожда уважає себе за найліпшого мислителя—віртуоза в думанню. Чи не є більшою штукаю віртуозність у думанню, як віртуозність у гранню на скрипках? Так, але кождій людині думання легко приходить, і саме тому вона легко може обманювати себе, що її думання се найбільш віртуозне грання на всіх „струнах“ світа. Ви собі думайте, як хочете, а я думаю, що в світі мусить бути такий чинник, котрий нароком уложив і укладає світ так, щоби з того виходили самі проблеми, загадки, тайни — щоби світ був

вічною школою для всіх умів, котрі досліджують його.

Ми досліджуємо світ, а Творець світа якраз через те наше досліджування досліджує нас. Уявіть собі, що світ так створений, що в ньому нема ніякого терпіння, ні хороби, ні каліцтва, ні повені, ні землетрусу, ні вибуху вулькану, ні кривди, ні підступу, ні ложі, ні обману, ні тайни, але все йде так правильно й без виїмку, як в аритметиці, між чисельними відношеннями... Як гадаєте, чи в такому світі могла би існувати „свобідна воля“?

„Свобідна воля“ — також „проблема“, та лишімся при її досвідній стороні, де вона є фактом. Агже вже те, що одні мислителі твердять, що людська воля є свобідною, а другі, що вона є несвобідною, свідчить, що для людського розуму нема примусу так, чи інакше думати про річи. А коли нема примусу, то є свобода — досвідна свобода (думання — сеж свого роду ділання).

Може на крилах віри піднесетеся аж до Бога, й станете розумувати: В Бога певно нема ні каліцтва, ні тайни, а всетаки віра вчить нас, що божа воля свобідна... Так, але Бог се нестворене єство, конкретно безконечне. Се зовсім інший „світ“, як створений світ. Що в одному можливе, се в другому неможливе. В створеному світі можлива недуга, смерть, обман, поділ, родження нових осібняків..., у Бога се неможливе. А в Бога можливі досконалости, які в створеному світі неможливі. Ні всемогучість, ні всезнаючість... у створеному світі неможливі.

Бог не може створити другого Бога. Отже все створене мусить бути менше від Бога. В конкретній божій безконечности є можливість для узгіднення божої свобідної волі з самими досконалостями, а в нас, людей, нема такої можливости.

А святі в небі? Вониж пробувають у вічному блаженстві... Наївні люди уявляють собі, що святі в небі „все знають“. Але певна річ, що й перед ними стоять нерозв'язані проблеми — без кінця й міри. До проблемів можна різно ставитися. Одні люди тратять перед проблемами рівновагу духа, проблеми докучають їм понад міру, кусають їх наче злющі мухи, й такі люди хорують на недугу, яку москалі дуже вдатно прозвали „горе від ума“. Будь вдоволений тим, що маєш,

і щойно так стреми до більшого, се перша економічна чеснота в життю. Вона відноситься також до розуму, до пізнання. І певна річ, що святі в небі не могли би бути щасливими без тієї чесноти.

Християнська віра голосить (а подібно, хоч не так ясно, й інші віри), що на другому світі, крім вічного блаженства, є також вічні муки, пекло. Се дуже нелюба думка для менталітету нашої культури. Їй суперечать, насміхаються з неї... А однак — чи ті вічні муки не є конечним доповненням вічного блаженства створених душ? Чи те зло й терпіння, яке тут на землі перемішане з добром і блаженством, в другому світі, де наступає сегрегація добра й зла, не є тільки закінченням „земських рахунків“?

Про другий світ звичайно думають, начеб він був якимсь іншим Богом створений, ніж сей земський світ. А в дійсности землю також Бог створив, і коли тут можливі муки, то як їх виключити на другому світі?

Чи Вам не ясно, що людський розум не міг би свobodно думати, якби завсіди мусів думати тільки про буття, а ніколи не міг подумати про небуття; якби завсіди мусів потрапляти правду, а ніколи не помилятися.

Безконечне має свої закони, свої вимоги, без яких не може остати безконечним.

Божа безконечність конкретна, скажу поглядом: заповнена дійсним інвентарем.

Свобода се безконечне, нічим необмежене. Але безконечність людської свободи се тільки „безконечність перспективи“ (інакшої безконечности Бог і не міг створити). Перед людським розумом стоїть отвореним безконечне „поле“: від вічності до вічності в часі, від безмежности до безмежности в просторі, від 0 до ∞ в числах... А перед людською волею також стоїть отвореним безконечне поле, бо що можеш собі подумати, те можеш і хотіти: воля може йти за кожною думкою.

Отже треба поставити питання: Коли перспективна безконечність людського розуму домагається, — як „*conditio sine qua pop*“ — можливости думання також про небуття, то чи безконечність для руху свobodної людської волі не домагається анальо-

гічного „доповнення“ — очевидно в своєму стилі, бо розум оперує думками, а воля ділами.

Отже чи вічні муки осуджених на другому світі не є кінечним доповненням блаженства святих після абсолютних вимог безконечности свобідної волі в створіннях?

На всякий випадок стара віра у вічні муки осуджених не є такою немудрою й наївною, як ми привикли читати про се в модерних книжках. Протинно: якраз та новочасна віра, котра хоче бачити в створеному світі тільки „рай“, а коли його не бачить, то й Бога не хоче признати, — та віра є дитячою, бо радиться тільки серця, а не радиться розуму. Вона зовсім анальогічна до наївної ради, яку малі діти дають родичам, коли родичі кажуть, що не можуть їм сього чи того купити, бо не мають гроший, а діти відповідають: „то купіть собі наперед гроші, а потім купите мені, що я хочу“.

Коли Бог захотів створити ества зі свобідною волею, то вже був звязаний вимогами, яких абсолютно домагалася льогіка безмежности свобідної волі. Усунути ті вимоги се була подібна задача для Творця, як для родичів, котрі не мають гроший, щоби собі „купили гроші“. 2×2 також у Бога мусить бути 4, а не тільки в людей. Чи ж можлива арія, яка складалась би тільки з одного звуку? Ріжність є сущною умовиною для краси; краса є сущною умовиною для щастя висшого стилію. А ріжність повстає через протилежність. Отже блаженство домагається своєї протилежности.

Модерна психіка, психіка фізики й хемії, не любить роздумувати про Бога. Та власне тому її віра така тяжка й неповоротна, дрібна й нужденна, яким було висше раховання, доки не видумано альгебри. Роздумування про Бога се наче альгебра для філософії. Одно поняття „Бог“ більше варта, як усі людські науки разом. Чим є всі людські ляmpi супроти сонця, тим є всі людські науки супроти віри в Бога. Віра в Бога се наче нові очі, котрі відкривають у світі новий світ. Схолястична засада „philosophia est ancilla theologiae“ (філософія се служниця теології), понятя в доброму значінню, се вічна й непоборна правда.

Ще куди яснійшими виходять наші міркування, коли їх віднести до земського життя. Якби в земському світі не було терпіння, всяких зломів і проблем, то людська свобідна воля не мала би тут що робити, не мала би свого поля для праці й спроб, була би увязненою наче птичка у клітці. Значить, що в таких обставинах свобідна воля була би неможлива.

А тепер поставмо справу з іншого боку:

Цілий світ створений згідно з вимогами для можливости людської свобідної волі й для її задачі.

Чимало років думання зужив я, щоби дійти до тієї думки. Ви собі можете думати, що хочете, „вільному воля“, а я думаю, що отся думка є найвисшим обсерваційним становищем для пізнання світа.

Чи світ найліпший з можливих, чи найгірший? Се kwestії хибно поставлені. Наш світ не є ані найліпший, ані найгірший, ані навіть середущий, якщо йде про абсолютні можливости. Одначе наш світ є найліпший у своєму стилю. Коли вже Бог вибрав собі ціль, щоби створити свобідне єство того стилю, що чоловік, то він якнайліпше перевів свою ціль: створив світ з характером якнайліпшої „вічної школи“.

Найбільше соблазнює нас завелика міра зла й терпінь у світі. Господи, чому так? Чиж не могло бути менше зла у твоєму світі? Й пануть люди духом, тратять віру, проклинають Бога... та ще й помножують зло, яке у світі. Найшов я мудру думку в одного сучасного віртуоза в думанню (Maeterlinck-a), яка відноситься саме до тієї проблеми. Він каже, що Бог усе знає (Maeterlinck заражений свого роду пантеїзмом, і каже „світ“, замість „Бог“), а якби ми все так знали, як він знає, то певно й ми згодились би на такий світ, яким він є.

Христос дуже обережно каже: „доволідневи злови його“. Не каже „забогато“, не каже „замало“, але „доволі“. Правда, можна би тут вичувати тихе нарікання Христа на велику міру зла в світі, алеж він на інших місцях навчає: „хто не візьме свого хреста, й не піде вслід за мною, не є

мене достойний“, „чи не мав Христос се перетерпіти, і ввійти в свою славу?“. А тим він дає нам знати, що він уповні розуміє „шкільну“ функцію зла в світі.

* * *

Спаситель, Богочоловік, Бог, що став чоловіком і вмер у муках на хресті... Дух фізики й хемії насмішливим морганням показує на ту переказану нам віру, наче на дитину, що по своєму філософує. Бог — щоби терпів?...

А однак та, переказана нам, віра є в ідеальній згоді із стилем нашого світа, створеного на умовах безконечности свобідної волі. Неможливе стало можливим: Бог не може і не потребує терпіти, а все-таки так зложив рахунки світа, що терпів.

Завелика міра горя й терпінь у світі — соблазнь для людей. Найбільша соблазнь з усіх соблазний. Сказав Христос: „Горе світови від соблазний, бо мусять прийти соблазни“. Мусять прийти, мусять приходити, мусять бути як один із суцних чинників у рахунках світа, створеного на засаді свобідної волі.

Уявіть собі, що якийсь цар видав дуже гострі приписи для шкільної матури. Піддані тими приписами озлоблені. А цар, хочаби дати найсильніший доказ, що він сі приписи уважає за добрі, каже своєму одинакови синові піддатися шкільній матурі власне на основі тих приписів.

Се банальний примір, бо ніщо з людського життя не висвітлює божого життя, як слід. Але поставте всезнаючого й всемогучого Бога замість людського царя, то примір придасться.

Людське горе, людське терпіння й смерть стали освяченими через терпіння й смерть Божого Сина, а Бог оправданним: „щоби ти оправдав себе в своїх словах, коли прийдеться тобі судити“, як каже псалмист.

Одначе се глибини божих тайн, які тільки ніжна віра може в світі надібати.

* * *

Всесвіт так створений, що все в ньому приноровлене до того, щоби людська свобідна воля була можливою, щоби могла приносити плоди.

Дух фізики й хемії похитне в злости головою: Тоді людська свобідна воля є ціллю світа!... О, ні, ні! Людина не є ціллю світа! Людина тільки ссавець! Світ не має ніяких цілей! А якщо має, то має свої цілі, для людини невідомі!

Чи Вам не відоме таке репетовання? Сеж „Вірую“ модерних людей!

Але вже надходить час, коли вічні великі ідеї знов відживають, бо уми находять нові шляхи до них. Чиж не є се звичайне й правільне, що в цвіті якоїсь деревини сходиться вся природа тої деревини, наче світло, що переходить через вигнуту сочку, в огнищі? Цвіт побудований суцільно з цілою деревиною, але й деревина, її природа, побудована суцільно зі своїм цвітом: усі її сили так укладаються, щоби видати саме такий цвіт.

Чи людина не є цвітом землі?

Чи земля, з усім своїм анерганічним і органічним інвентарем, не є одною „деревиною“? Воно таке просте й наглядне для незакопчених душ, що земля створена для людини, отже все, що на землі, мусить бути пляново приноровлене до людської природи. А земський світ се не сама земська куля, але весь всесвіт із становища землі.

Якби так не було, то світ не був би суцільно побудований. Суцільно, доцільно? А чи є доцільність у природі?... Ми тут на такому високому становищі, що стидно було би нам сумніватися в сю дійсність. Хто своїм розумом глядить не тільки на світ, але й на свій власний розум, який йому природа дала, сей стидатисьме квестіонувати факт розуму в природі.

Всі клітини, хоч як вони ріжняться між собою, служать одній і тій самій цілі: нашому психічному життю, нашому „я“. А земське „я“ се людина. Одиноке „я“ на землі.

Всякі виступи проти тієї вічної правди се тільки софістичні химери. А ми вже на тому ступні дозрілости духа, що на всяку софістику глядимо, як на каліцтво: з пожалінням.

III

ЛЮДСЬКА ДУША

Свобідна воля — се тільки абстрактне поняття.

Реальною цілістю є людська душа, обдарована двома крилами, котрими зноситься по безконечности: свободою в думанню й свободою в діланню.

Людська душа — земське „я“. І обіймає вона не тільки саму себе (через самосвідомість), але й цілу землю, все живе й неживе на землі, й землю сполучає із всесвітом. Вона „нерв“ усесвіта; вандрівник по безконечности. Шукає початку й кінця буття — по безконечности: по безконечности в просторі, по безконечности в часі, в причинах, в числах, формах, можливостях... Безконечне — се її варстат праці, як для павука його сітка.

Дух фізики й хемії каже: Е, що там собі людина! Марний атом у безконечному світі!..

Хто так каже, забуває того, хто каже, й чому так каже: забуває людського духа.

Правда, тілом ми марні навіть на землі, але наш дух се горожанин усесвіта. Чи хочеш, чи не хочеш, так мусить бути. Твоя свобода в безконечности, але безконечности не переступиш. Можеш відкинути „позитив“ безконечности, одначе тоді мусиш приймати його „негатив“. Хто відкинув безконечність духа, сей захоплюється безконечністю матерії; хто відкинув небесний рай, захоплюється мріями про земський рай; хто відкинув безконечність творення, сей став невільником безконечности руйнування...

Що Бог зробив безконечним, се мусить бути безконечним.

Кождий батько хоче бачити в своїй дитині продовження свого роду — свою відбитку. Чи думаєте, що Батько світа міг чогось іншого, чогось меншого хотіти? Певно, світ менший, як його Творець, бо божа природа не дається повторити. Але чи при тих усіх, що так скажу, труднощах Творець не змагав до можливого повторення своєї природи? Інакше й не могло бути, бо всяке єство в усіх своїх діланнях намагається задержати само себе.

І створив Бог безконечне, котре може бути повторюване безконечно разів: створив духа, безко-

нечного перспективою свого розуму й рухами своєї волі. Се ціль божого творення; а все інше в світі — се тільки „руштовання“ для здійснення тієї цілі.

Створив Бог духа — свою відбитку. І став створений дух своїм власним „я“; створене стало самостійно творчим єством, що творить на свою власну відповідальність: розуміючи свої пляни й вільно вибираючи їх. Наче Бог. Не на марне сказано у св. книгах, що Бог створив чоловіка „на свій образ і подобу“.

Чи ж міг Творець щось більшого створити? Ніколи людство не вміло піднести якоїсь вищої цілі для божого творення. Людські мрії й скарги відносились не до самої цілі божого творення, тільки до способу її здійснення: Нехай було би те саме, але інакше — без болів, без терпінь, без тайн... Лише стільки хотіли би люди „поправити“ в світі. „Руштовання“ непотрібне!

Та ми тут власне про се роздумуємо: чи те „руштовання“ потрібне, чи непотрібне?

Кожний чесний батько хоче, щоби діти пам'ятали його й любили — щоби своїми думками й серцем повертали до нього.

Чи Творець світа міг чогось іншого, чогось меншого хотіти? Бог є Богом життя, упорядкування сил, мудрости й любови, а не Богом руїни й безладдя. Навіть неживе сонце притягає свої планети до себе, а планети гравітують до сонця. Якжеж „сонце духа“ не мало би притягати до себе своїх планет у духовому царстві?

І створив Бог людську душу, щоби вона тужила за своїм Батьком, як добрі діти, коли вони на чужині, тужать за своїми родичами, й щоби вона виручувала низші сотворіння перед божим престолом: як проміні сонця, відбиваючись від землі, несуть її образ у безвісти всесвіта, так людська душа несе у собі образ і голос мертвого земського каміння й води, зелених і цвітучих ростин і різномоделевих звірят, вандруючи по безмежності й шукаючи Бога, щоби йому зложити поклін і податок від цілого світа.

Поклін і податок — з доброї волі, з власного зрозуміння й самовизначення.

Вибрав Бог, що найцінніше в буттю: податок, складаний свобідною волею створінь. Він повинен бути, одначе не мусить бути. І кружить дивна течія по „перстені життя“: від вічного Духа до створених душ, від створених душ назад до вічного Духа. Переливання безконечного у всіх можливих формах.

І вибрав Бог віру як звязок між створеними, свобідними душами й собою. Віра — таке пізнання й признання, котре повинно бути, однак не мусить бути. Віра—вогнище, в якому сходяться всі проміні, що входять у душу з божого світа, й відбиваються від її особистого характеру, освітлюючи так її образ і вартість.

Знання обходить свобідну волю, не питає її за її слово. Тільки віра є в згоді з характером свобідної волі, бо в ній розум і воля спливаються в одно.

А для можливости віри — чи й тепер се для Вас ще не ясне? — мусять бути проблеми, половичности, загадки, спокуси, „мусять прийти соблазни“ (яке се премудре слово!). Віра, яка не находить ніякої суперечности, переходить у знання. Отже мусять бути в світі суперечности й для нашого розуму й для нашої волі, бо людина має „з віри жити“. Праведник — з праведної віри, грішник — з грішної віри.

Створив Бог світ — безмежну шахівницю. Поля на тій шахівниці — всі несвобідні сотворіння: матерія, енергії, рослини, звірята — кожде після свого роду. А свобідні душі се фігури. Божеська гра! Божі рахунки — рахунки з безконечним. І чинять свобідні душі свою волю, рухаючися по безконечности. А Бог усетаки осягає свою волю — свій плян.

І виглядає світ на такий, що повний гіді, червів і трупів... А Бог усетаки осягає через нього свою святу славу.

І виглядає світ на такий, у якому більше зла, як добра. А Бог усетаки вложив у нього безмежну міру добра, й витягне з нього безмежне добро ще й з надатком.

І виглядає світ на такий, у якому мудрість полонана, неповна і якась непевна.

І виглядає світ на сон, на гру тіний, що разураз миготять і перестають, а не на боже, святе й авторитетне твориво.

Але — блажен, хто не соблазниться божим світом, хто встоїться при всіх іспитах у вічній школі світа.

Ви мабуть і не спостерегли, що Христос зовсім аналогічно, як ми тут про світ і Бога, каже про себе й свої діла: „І блажен, хто не соблазниться мною“. Розумієте всю далекосяглість тих слів? Природа світа і Христос ідуть паралельно. Блажен, хто не соблазниться Богом і світом; блажен, хто не соблазниться Богочоловіком.

Знаю, скажете мені: Алеж ти всюди воюєш антропоморфізмом!

А я Вам відповім: уже час, щоби перерости повабність тієї софістерії і віру в неї. Зрілий дух стидається „пікантних“ поглядів, якими гордився в молодости. „Загальний антропоморфізм“ се один з таких пікантних поглядів у молодому віці філософії.

Відкиж Ви знаєте, що ваші думки схоплюють мої думки? Коли знаєте, то нема загального антропоморфізму; колиж не знаєте, то чому говорите про те, чого не знаєте?!

Голосити абсолютний антропоморфізм се те саме, що й голосити абсолютний соліпсизм. Ви собі є сам, то яке Вам діло до мене й до когонебудь іншого? Гиньте собі в своєму страхі перед антропоморфізмами, в своїм соліпсизмі.

А я дякую Господу моему за розум, що мені його дав, і з ним маю я діло тай з усіми, котрі своїм розумом не зідають свого власного розуму, але здійснюють у собі святе слово: „страх божий—початок премудрости“.

На якій підставі мав би я вважати Бога за „ні се, ні те“, за якесь загальне єство, коли у світі находжу тільки самі індивідуальні єства, а мій розум не може поняти ніякого конкретного загального єства? Чи думаєте, що конкретна божа безконечність така велика, що її Бог не може обняти, й тому не може бути індивідуальним єством? Щоби в основу прапричини світа ляг роздор?

Нема границі для людських думок, усі вони з розуму, та не всі розумні. У „вічній школі“ бувають усякі

відповіді на висунені питання, та не всі вони до ладу. З усіма віруючими я думаю, що людська душа найвиразніше свідчить про Бога, що вона є його „образом і подобою“.

IV

СВЯТЕ БУТТЯ

Один з найбільших поетів людства (Goethe) сказав, що правдива історія людства се боротьба між вірою й невірою. Велика правда!

А коли сю правду роздягнути до нага, то вона виглядатиме ось як:

Між людьми ведеться вічна боротьба о те: чи основа буття свята, чи ніякова, й власне та боротьба з усіх людських боротьб найважнійша.

Тут початок усякої віри — святої, чи грішної, чи ніякової (бо й така є). Тут пишеться метрика для цілого світа й для людської душі. Бо коли прапричина світа свята, то й ціле буття буде святим; а коли прапричина світа ніякова, то й ціле буття буде ніяковим — хочби воно як виставно, чепурно й мудро виглядало на своїх вершках.

Чи не добачуєте, що від сеї розв'язки залежить найважнійша доля людини й цілого людства? Тому, що маємо розум, перед нами отворене безконечне перспективне поле, й не можемо знати: хто ми є, доки не дамо відповіді на наш родовід. Вперед мусиш обчислитися з безконечним, і щойно так зможеш сказати: хто ти є. Доки ти не витворив собі віри, доки не знайшов свого Бога, доти ти ще не знайшов свого родоводу. Неготовою приходигь людина на світ, без свого „я“, без мови, без спромоги думання — ідеальний кандидат для школи. І можна зробити з неї або ніби-скотину, або ніби-ангела. Вибирай, чим будеш! Вічна школа — отворена для тебе.

Коли вмовиш у себе, що твій перший корінь, прапричина світа, є болотом, то й ти будеш тільки болотом. Сморід і беззаконня болота вічно переслідуватимуть тебе, хочби ти не знати якими пахощами себе змивав. Атже й ті пахощі, у своїм властивім виді, будуть тільки болотом. Бо якщо у первочині болото було „одно й все“, то відки опісля могло взятися якесь неболото?

На світі так є, що існує болото. Болото — для простолюддя ідеальна „неутральна розчина“, neutrum усіх річий і законів, реальне ніщо, темна ніч, безладдя й беззаконня. Всі річи розкладаються в болото. Ось спокуса, проблема, загадка у вічній школі світа. І вже спершу поставили були собі філософи питання: Ануж усі річи виводяться з болота? Ануж болото є матірю світа?

Я думаю, що ніхто з людей не пристав би до тієї віри для самого зрозуміння світа. Нема в тому ніякого зрозуміння дійсної генези світа, коли собі уявити, що всі премудрі закони й твори світа розвинулися з беззаконня: живе з неживого, розум з нерозуму, все — з „нічого“. Атже „ex nihilo fit nihil“. Та рішальчий момент не в тому! Кожда віра щось дає людині — нову, спеціальну вартість, свою етику, свій рай і своє пекло. Ось тут скривається рішальчий момент, чому є люди й завжди будуть, котрі — більше або менше штучно (се залежить від розвою їх духа і таланту) — зводитимуть увесь світ на „ніщо“. Коли заперечиш свободу людської волі, то ти її тим ще побільшуєш — саме в тому напрямі, котрий тобі приємний... Якщо нема свободної волі, то ти подвійно свободний, бо нема над тобою ніякого висшого судді; ти невідповідальний, ти свободнійший, як сам Бог, бо в тебе тоді нема совісті (совість — обман), тай розум не всилі тебе так вязати, як Бога вяже. Коли в світі нема розуму, коли прапричина світа є тільки болотом, то вона не розуміє й не може зрозуміти, яким способом вона витворила світ, — а ти розумієш! Який тоді великий твій розум, розум—наука... Тоді ти Бог —хімерний Бог, фалшивий Бог, але Бог.

Яка могуча в людському роді діявольська спокуса: „будете як боги“!

Є вдачі, котрі свободна воля душі туди повела, що вони більше полюбили свого фалшивого Бога, як правдивого Бога. І пристали на його службу, прийняли його віру.

Та в службі того фалшивого Бога ти ніколи не будеш спокійним, ніколи не досягнеш тої гармонії духа,

того святого спокою, про котрий Христос каже, що він його дає, а світ його не може дати.

Як може з беззаконня родитися лад і закон, як з болота може повстати дух, як з „нічого“ могло повстати все? Льогічна незгідність твоєї віри мучитиме тебе, наче хорий нерв в організмі. Й ти згодишся на те остаточно, що живе є неживим, духове недуховим — що те все тільки марна уява, *fata morgana*, привид, тінь, гра... Признаєш, що твоє божество є фалшивим божеством, але „*semper aliquid haeret*“, і ти й тим будеш вдоволений. Ні, не „вдоволений“, лише „приманюваний“, щоби не відпасти від твоєї грішної віри, від віри в „болото“. Люди — як люди. Коли хочуть мати доказ, що вони висші від свого окруження, то тужать за „значками вивиснення“, за гербами, ордерами, й ликують, коли їх здобудуть. „Значки“ збільшують певність — унагляднюють її. І от станеш шукати за такими „значками“ для прикрашення й заповнення твоєї грішної, розперезаної віри. Шукатимеш „доказів“, теорій, гіпотез для зводження „висшого“ на „низше“, світа на болото в поодиноких, подрібних випадках.

„Слухайте, народи! Нове обявлення науки!“

— ??!

„Людина походить від малпи!“...

— Ебґґґа!

„Малпа походить від... якогось низшого звіра!“

— Ебґґґа!

„Все живе розвинулося з праплітини в довжезних мільонах років. Не Бог створив його, але само розвинулося. Розвинулося так, що одно обтиралось об друге, як каміння в ріці, й щораз більше комплікувалося. Праплітина розвинулася з болота — самородством. Хто сього не признає, сей мусить признати „чудо“ сотворення „Богом“... Бога нема, його „науці“ й не треба! Все розвинулося з болота — з „нічого“!

— Ебґґґа! Ебґґґа! Тріумф! Побіда „науки“!

„Ми переглянули весь усесвіт, але в ньому не знайшли ми божого престола!“

— Ебґґґа! Побіда „науки“!

„Душа, свобідна воля, друге життя — діточі казки! Пережиті стадії в розвою людства!“

— Ебґґґа! Ебґґґа! Тріумф! Побіда „науки“!

І так без кінця. Коли одна грішна гіпотеза впаде, бо вже годі придержуватись її задля її переверотности, то шукають за новою, щораз за новою. Вони хорують на новість, що св. письмо спостерегло вже на атеянах. „Засядно вчаться, а до зрозуміння правди не можуть дійти“ — написано про них у св. книгах.

* * *

Ніч, чи день? Безладдя, чи закон розуму?
 Душе моя, скільки разів я тебе про те радився!
 І завжди находив я в твоїй глибині відповідь, сильну
 наче вогонь:

День — закон — розум — святість — се
 прапричина світа.

Тому й ціле буття святе. А болото в світі на те, щоби люди ловилися на нього, як мухи на леп. Болото, матерія, зломи, проблеми, загадки... Вічна школа! І коли я через щілини муру сього світа намагався заглянути в райони „того світа“, коли вдалося мені схопити кілька тасмних промінів „вічного дня“ прапричини, я зрозумів, що наймудріші слова, які написані про прапричину, находяться в св. книгах:

„Чого око не бачило, ні вухо не чуло, що й через розум людині не перейшло“.

І задрожав я в своєму серці, і в покорі зітхав:

Господи!... „да будет воля твоя!... да придет царство твоє!“

І повзяв я собі тверду постанову на ціле життя: щоби ніколи не робити себе мудрішим від прапричини світа. Ся свята думка відразу вияснила мені неодну проблему. Добре накручене радіо відразу схоплює свій концерт. Зрозумів я, що наше думання тільки в незначній частині є твором нашого свобідного „я“, а непомірно більшу роботу виконує притім наша природа сама з себе. І стало мені ясно, що Творець, щоби створити наш розум, мусів знати цілу льогіку — й то куди красше, ніж професори льогіки її знають.

Се розумію, що прапричина могла витворити менше досконалий світ, ніж є вона сама. Але щоби вона витворила досконаліший світ, се неможливе. Ані в своїй льогіці, ані в світі наш розум не має взорів,

котрими оправдав би розвій „від низшого до висшого“ в прапричині світа. Невжеж на тому, що розум заперчує, має бути основана наша віра?

Знаю, докинете мені: Якжеж ні? А ось із жолудя розвивається дуб. Чи не є се розвій від низшого до висшого?

Відповідаю: годі філософам списати все те, що передумали. Всі ми вибираємо з наших думок тільки поодинокі сентенції, щоби з них зложити своє „Вірую“.

Отже відповідаю вкоротці:

Се загальне правило в органічному царстві, що із зародкової клітини розвивається цілий організм. Та се власне одна із загадок у „вічній школі“ світа, щоби зводила людей, щоби собі ломили голову над нею, й щоби могли помилятися... Одначе сей процес можливий лише в середині світа, а не на його початку. Можливе се так, що перед усіми зародковими клітинами стоїть творча прапричина світа, незрівнано досконаліша, як ті зародкові клітини, а до вкола них стоїть матеріальний світ, з якого вони беруть собі „деголки“ для своєї побільшеної будови. Що мають клітини робити, щоби дійти від меншого до більшого, се обдумав і про се подбав Творець. Але хто мав обдумати й подбати про те, щоби з меншої прапричини світа витворилася більша: мудрійша, красша?...

Се вже Цицерон ясно зрозумів і вивів, що „людина може стати мудрою; одначе світ, якщо від вічності був немудрим, певно ніколи не осягне мудрости“. Коли Ви щиро думаєте, коли дотягаєте всі думки до кінця, то Ви ніяк інакше не годні зрозуміти генези світа, як тільки так, як стоїть написано на початку св. книг:

„В первопочині створив Бог небо й землю“.

* * *

Ви бачите, що є становище в людському думанню, на якому найбільшою мудрістю є мудрість св. книг. Се становище, де чуття і совість і розум спливаються в одно, де розум скріплений цілою душею, де людські думки цвітуть, і дивним способом витягають із себе всю силу, щоби наче повторити ту мудрість, яка зродила людський розум.

В наших часах глузують собі з того святого становища думок (а воно їм легко приходить, бо ні з чого не можна так легко глузувати, як зі святощів). Та власне се означає стадію, на якій находимося в вічній борні між вірою й невірою.

Невіра се не лише заперечування, але й твердження: се грішна віра в „болото“, віра в безладдя і беззаконня, віра в нерозум, яка й сама признає, що її Бог фалшивий, і тому годиться з тим, що вона не має Бога.

Доки людська мудрість була згідна з людським інстинктом, доти перші мудрці народів сю віру-невіру називали нерозумом, і не мусіли побоюватися, що через те стануть „немодерними“. Псалміст голосив: „Сказав безумний у своєму серці, що нема Бога“. А поганин Ціцерон писав: „Се таке наглядне, що боги існують, що того, хто се заперечував би, я ледви міг би вважати за людину із здоровим розумом“. О, якби він нині воскрес, мав би кого вважати за несповного розуму! Йому певно здавалось би, що людство зійшло з розуму...

Мудрець, котрий нині хоче бути модерним, мусить глузувати із святощів. Перші мудрці народів вивертають стару мудрість, і пишуть: „Сказав безумний в серцю своїм: єсть Бог і є він Богом моїм!“

Чи думаєте, що від часів Ціцерона до наших часів змінилася природа світа, або людська природа? Ні, певно ні! Відкиж тоді така зміна в людському умі?

Може скажете: А наука? А відкриття? Ну, бачите, всяка правдива наука — се відкриття, а всяке відкриття таке, як відкриття Америки. А тепер скажіть: Яким чудом відкриття Америки могло би було захитати вірою в Бога, або й навіть вірою в Христа?

Я знаю, що всі відкриття науки притискають до кута якраз ісповідників „болота й беззаконня“: щораз тяжше приходить їм вибріхуватися, бо поступ науки утвердив й до безконечности поширив якраз основи святої віри: чудо життя й чудо премудрих законів. Ні, не в світі жерело для грішної віри, але в людській душі, а в світі тільки можливість обдурювання себе, бо світ се „вічна школа“, із загадками й з привидами.

Чи Ви не звернули уваги на те, що всякий життєвий процес веде до заперечення себе, до ви-

родження, до свого розкладу? Сідають голодні люди за стіл, і чим довше їдять, тим більше тратят смак.

Чи не припускаєте, що процес науки, процес духового розвитку людства веде до аналогічних появ? Чим довше й усильніше займається людство наукою, тим більше тратить смак у розумі, „розумовий смак“ — себто розумові інтуїції, святі, ніжні й ясновидючі, які нам природа сама з себе дає. І стає людський розум невразливим на висші правди буття, а зате осягає рутину в низших правдах. Знає й обчисляє, скільки є електронів в атомі, але вже не знає Бога, душі, святости... Ідея „болота“ заняла ціле поле його свідомости, і ссе всі соки з душі. А за розумом іде й чуття. Розум відобразив йому висший світ, поставив перед ним низший світ, отже чуття прирорловлюється до сього низшого світа, шукаючи приємности в безмежній сфері гріха, в невідповідальности за свої рухи. Се власне приємности, які найлекше і найсильніше поривають людське чуття. Вони самі з себе родяться й самі нас тягнуть за собою. Щастя блудного сина, коли він, з грішми в кишнях і з розкішними мріями в душі, вийшов з батьківського дому, щоби собі вжити в „свобідному світі“, се могучий тип щастя в людському роді.

Де люди працюють, там задуха з людського поту. В фабриці новочасної науки задуха з поту науки: грішна віра в дійсність болота, а в химерність духа.

Доки се дійде? Який сьому буде кінець? Ісповідники грішної віри, мов п'яні, горлають: Рай! Рай!.. Рай не за нами, рай перед нами, рай на землі!.. І силоміць хочуть накинати свою грішну віру цілому людству. Такого в історії ще не було. Чи се вже не часи антихриста?

„Віра в болото“ і „рай“! Невжеж може бути більша переворотність духа? „Віра в болото“ подиктує нові закони всім людям: мужеві й жінці, родичам і дітям, хлопцям і дівчатам, зверхникам і підданам... Закони болота й долю болота: нема ніякої святости, всі відносини основуються на силі: в гріхах свобода, в зносінах з ближніми експльоатація... Чиж може бути інакше? Всяка деревина в сво-

йому плоді передає свою власну природу. „Віра в болото“ може зродити тільки „болото“.

Ось тут ми в вічній борні між вірою й невірою. Людський дух гине сам зі себе задля своєї фалшивої віри.

І справджуються на ньому (більше, як колинебудь) слова св. книг: „мудрість сього світа є глупотою в Бога“; „запевняючи, що вони мудрі, стали дурними“.

Коли хто має надію на відворот, нехай ратує світ, що погибає.

Така людська доля, що природа, згідно з фактом свободної людської волі, полишає нас недокінченими, й ми самі маємо дотворити собі надбудову душі й життя на основі нашої віри. Твоя віра дає спеціальну вартість цілому світові й тобі — і твоїм дітям і твоїм сусідам і цілим народам: вартість, норми для життя, права і обов'язки, надії і мрії для щастя... А для людей не можуть бути важнішими якісь інші річи, як власне ті загальні і всеобіймаючі форми життя.

Тому між людьми йде вічна боротьба о ті форми — релігійна боротьба.

А між ріжними вірами не може бути більшої протилежності, як між вірою в святого Творця тай вірою в „болото“.

В „вічній школі“ світа кожда людина сама мусить знайти святість у світі й в собі.

Знайти, або не знайти.

А котрі не знайдуть, ті подібні до зелених овочів, що не можуть знайти шляху до повної дозрілості, й зеленими спадують з деревини.

V

ДОБРО І ЗЛО

Зло само накидується, а добро треба здобувати. Христос учить, що „царство небесне терпить насилу, й насильники здобувають його“. Такий наш світ. Такий плян, після котрого світ побудований. Золото не тому дорогоцінне, що його обмаль на світі, але тому його обмаль, що сили матерії мусять дуже тяжко працювати, щоби золото зродити — золото, пля-

тину, срібло, діаманти, смарагди — всі дорогоцінності. Та зате золото відзначається добірністю прикмет: воно й для ока приємне і не ржавіє й розплескується, як хочеш, тоненько. Воно скарб.

Якщоб піску було так мало на землі, як золота, чи через те пісок став би таким скарбом, як золото? Якими своїми прикметами?

Добро і зло анальогічно відносяться до себе, як лад і нелад, і споріднені вони взаємно. Можна би цілі пеани укладати на славу ладу в порівнянні з неладом.

Нелад се „щонебудь“; лад се „добірність“.

Нелад сильний убожеством: для нього всюди й завжди отверте поле, бо він мало чого, або й нічого не потребує для свого буття.

Лад сильний багатством: він багато потребує, зате й багато посідає тай дає.

Нелад се „широка дорога“ — така широка, що обіймає й усяке бездоріжжя.

Лад се „вузька стежка“, що веде до цілі.

Нелад може витворити всяка сила, якнебудь.

Лад може витворити тільки розум, та не якнебудь.

Нелад се вираз нерозуму й бездільности.

Лад се вираз розуму й праці.

Нелад се тільки матеріал для буття (власне так понимав Плятон, а по ньому й Аристотель, матерію).

Лад се само буття.

Нелад се смерть; лад се життя.

Нелад се зло; лад се добро.

Утрачування ладу се утрачування буття, утрачування життя; се нещастя, зло. Зискування ладу — се зискування буття, зискування життя, се щастя, добро. З одного й того самого матеріялу можна зложити менше або більше доладну будову. В природі є менше й більше доладні єства. Є єства тільки з одної клітини, а є єства з мільярдів, артистично сполучених із собою клітин. Є єства менше й більше багаті життєвими спосібностями. Глиста не має ніг, ні рук, ні очий; пес не має розуму; людина має розум.

Отже є в природі низші й висші єства — низші й висші в значінню досконалости.

Коли низщі єства займають місце висших, коли їх знищать, так се зло. От приміром: коли пирій, кукуль,

бурян здусять пшеницю; коли бактерії розточують організм людини.

Зло се не конкретне єство, тільки процес: коли низше єство займає місце висшого, коли менший лад займає місце більшого ладу, коли лад переходить у нелад.

А добро є і конкретним єством і процесом. Кожде єство є добре, бо воно є виразом ладу, розуму й праці. Коли низше єство служить висшому, коли менший лад уступає більшому, так се буде добро „в русі“.

Відти виводяться всі права, святі права між єствами. Права й обовязки. Їх розуміє тільки людина, бо тільки людина має розум, одначе вони відносяться до всіх єств.

Добро треба вдержувати й побільшувати, а зло треба спиняти й винищувати.

Якби чоловік більше любив свого пса, ніж свою дитину, то діяв би проти природи, бо в природі пес — низше єство, а людина — висше єство. Отже коїв би зло.

Якби курка, ягня, теля... не були низшими єствами від людини, то ми не мали би права забивати їх для своєї поживи.

Людина не має права забивати другої людини для своєї поживи.

Вся земля служить людині, бо людина — земське „я“.

Вже чую, як дух фізики й хемії насміхається з тих вічних людських думок: Е, ти хочеш показувати нам штучки на шахівниці наївного світогляду! Спізнився ти зі своїми штучками! Ми їх знаємо ще з дитинства, але се перейдена стадія в розвою науки. Ти все примірюєш до людських себелюбних, атропоморфістичних, наївних поглядів. Але в дійсному світі нема „низших“ єств, нема „права“ й „обовязку“, а є тільки сили, що взаїмно вяжуться, „боротьба за істновання“, от що! Нема об'єктивного етичного ладу — етичний лад се тільки культурні конвенційні поняття, що змінюються з поступом культури — от, як н. пр. людська мова.

Відповідаю Вам: Ви знаєте мою шахівницю, а я знаю вашу. І Ви і я знаємо одно й друге. Я приймаю одно й друге, а Ви тільки одно. Така різниця між нами.

Чи думаєте, що простолюття не знає вашої шахівниці: не знає про „боротьбу за існування“ між звірми й між людьми? Знає, дуже добре знає. Перегляньте казки, байки й приповідки всіх народів, а переконаєтеся, що Daerwin тільки нову фразу видумав, а сама річ була відома всім народам від віків.

Але ваша шахівниця не обіймає цілого укладу світа. Ви признаєте тільки один лад, а в світі є два лади. Ви признаєте тільки лад „в імени матерії“; а не признаєте ладу „в імени духа“.

В усякому людському творі є два лади: лад „в імени матерії“ і лад „в імени людського духа“. Залізо має свої закони й сили, але людина доцільно переплутує форми й сили заліза, й витворює з нього машину, яка виконує працю, якої залізо само з себе ніколи не могло би виконувати.

Чому Ви скупійші для річий божих, як для людських річий? Чому так боїтеся похибки в божих річах?... Ви не признаєте координації між людиною й природою світа. Людина для Вас наче „deus ex machina“, а не член природи й сама природа. Ваші погляди се діти неправого ложа, діти роздору, й заєдно шукають, якби все боже знеславити, щоби тим себе оправдати. Не видумуйте, що людина саме так, як Ви, повинна ставитися до божих річий, бо ніби так вимагає внутрішня логіка „науки“. Ой, так само поступаєте Ви також у найпростіших людських справах, коли маєте підставу для нещирости. Невжеж Вам невідомо, що плеади державних учених роками ломлять собі голову: якби то „по справедливости вирішити квестію шкіл для національних меншостей“? Стоси статистичних актів, голосовання людности, з власними підписами, без підписів, картками, без карток, особисто по черзі при приявности шкільного інспектора — а все ще „недостаточне“, „непевне“, „не наукове“ (аякже!), „не виключає похибки“... Все зле, бо воля зла, нещира!

Точнісінько так само поступаєте Ви в річах божих.

З простолюттям я вважаю, що лад у світі, ріжні типи ладу, низші й висші єства — се твори премудрого Творця. І як він цінує ті єства, так і я повинен цінувати їх. Ось се той висший лад, обективно етичний лад, який Ви дуже добре знаєте,

але не хочете його признати, бо „задуха з поту науки“ для Вас стала більшим, важнішим критерієм правди, ніж ті очі, які нам природа розуму дає.

Ви вже не бачите Бога — ні, бачите його, бо заєдно про нього говорите, тільки стратили Ви при тім ту ріжницю певности, яка існує між сном і явою. І Бог се для Вас наче сон. (А інші поступили в тій недузї ума ще дальше, й світ, матерія, „я“ для них наче сон.)

Тому й лад, що в світі, для Вас наче сон тільки. А правдиве, реальне для Вас лише — що? що? Давнійше, доки в світі була менша вченість, ваші батьки щиро визнавали: „матерія“. А тепер Ви більше обережні, й кажете „щось“. Та коли те ваше „щось“ розвинути з усіх полотен, в які Ви його завиваєте, як старинні єгиптяни завивали свої мумії, то виявлюється, що те ваше скрите „щось“ є „болотом“, а Ви тільки зі стиду й обережности не важитеся отверто по імени назвати його.

Я за Вами не піду і в вашім царстві не стидаюся вічної людської, святої віри, але дякую Богу мойому за „почуття яви“ в божих річах і заєдно його прошу за збільшення того святого, життєдайного почуття, яке так отвирає для людини божий світ, як тілесні очі — тілесний світ.

* * *

Правило доброго й злого: Зло само накидується, а добро треба здобувати. Се виходить із самої сути доброго і злого.

Хлібороб не сіє пирію, кукілю, кропиви, буряну, снітю, споришу... Вони самі множаться й удержуються, вони сильніші від благородних ростин, і хлібороби від віків з ними борються, а не можуть їх вигубити.

Аналогічно в царстві животин.

Від віків людство борється з мухами, вошами, блохами, блощицями..., одначе не може їх вигубити. Чи думаєте, що світ не міг би існувати без наскомих? Я думаю, що міг би. А нащож існує така марнота в світі? Я думаю, що тільки на те, щоби диференціювались висші й низші ества, щоби була „клясова боротьба“ в природі, між усіми живими ествами.

Світ так створений, щоби людина вчилася пізнавати в ньому добро й зло, висше й низше, буття й небуття. Система світа се система всяких категорій добра і всяких категорій зла. Се наче райське „дерево пізнання добра й зла“. І тому мусять бути в ньому і насікомі і миші та щурі і гадюки і крокодилі і вовки і гієни і тигри і льви... і невидимі бактерії.

Чи Ви ніколи не знайшли тої точки погляду, з котрої ясно, що всі роди й відміни рослин і животин се не випадкові комплекси атомів, але обдумані моделі всякої всячини? Коли чого за богато, то воно розсіває силу людського ума. Тому спершу не приглядайтеся цілому світови під тим аспектом, бо згубитеся в його морі, але візьміть під розвагу тільки одну категорію листя, н. пр. форми листя різних рослин. І переконаєтеся, що ті форми се обдумані геометричні й артистичні моделі.

Буду говорити про Творця антропоморфічно.

Для кожної форми листка рослин Творець наперед поробив студії: обчислив геометричні реляції тай естетичні вимоги, і аж так виконав модель. Десять років потребував Творець, щоби видумати модель листка липи; десять років, щоби видумати модель листка дуба... Очевидно, „десять років“ се антропоморфічно сказано. Але люди від віків студіюють ті моделі, і ще не простудіювали їх наскрізь. Чи тепер уже зразу Вам не ясно, що Творець „сто років“ думав, щоби видумати солодоші, пахоші й вигляд ананасу? З усіх солодошів потрохи й усіх пахошів потрохи, щоби з того вийшла ідеальна супремация, а не якась неутральна мішанина. І поробив Творець сто „штаніцлів“, повязав їх тоншими кінцями до середини, а грубшими назовні, кожду з них по мистецьки „зачинив“, а з їх середовища казав вирости зеленій короні, щоби вінчала твір божої „цукорні“ й „дроґерії“.

А павині пера? А спів соловія? Чи се не обдумані моделі?

Ба, а чи тепер не згодитеся також на те, що Творець мусів думати над тим, якби зробити, щоби вош, блоха, блощиця... місяцями й навіть цілими роками жили без усякої їди? Нащо такий концепт? Щоби унагляднити, що зло — те, що низше —

сильне убожеством. І створив Бог низші єства: одні сильні розмножуванням, другі сильні голодуванням, треті сильні отруєю, четверті — довговічністю, п'яті — смородом, шесті — брутальною силою, семі — невидимістю (бактерії)...

Відси то проста народна мудрість каже: „Лихе не пропадає“.

Нераз у чатинному лісі роздумував я: Чому сі дерева — смереки, ялиці, сосни — не приносять плодів, як груша, яблуня, пальма, помаранча?... Така в них велика сила життя, стільки пахучих соків, чи не могли би вони приносити плодів поживних, сочистих, пахучих? Коли марний ананас, мельон, банан приносять такі вишукані овочі, то й смерека, ялиця, сосна, бук, дуб, ясіль, навіть верба й осика могли би родити поживні овочі. Творця се не стояло би ніякого „труду“: тільки треба би один „нерв“ у безовочевих деревах дотворити або може перетяти.

І могло би бути так, щоби (тепер) безовочеві дерева приносили всякі поживні плоди — солодкі овочі, молоко, муку (хліб), олій, які плоди благородні дерева дійсно й приносять. А люди могли би відживлятися тільки овочами. Коли силач гориль може жити з овочів, то певно й люди могли би так жити. А тоді було би на світі куди лекше жити — тоді змінилася би історія людського роду на ліпше...

Ба, але тоді добро стало би на світі „дешевішим“.

Могло би ще й так бути, щоби всі звірята і люди були травоїдними, а всяких трав щоби було в брід.

І стало би добро на світі ще „дешевішим“... Змінився би образ світа й життя. Але й людська душа мусіла би конструкційно змінитися, бо і в ній тепер добро дороге, а зло — дешево. Чи се не була би катастрофа?

Найщасливішими між людьми — всякі ідіоти (чи Ви ще не звернули уваги на се?). Для них щонебудь є добром і щастям. А колиб добро в природі подешевіло, чи людське життя не було би таким убогим, як життя горіля?... Велика свідомість ніколи не вдоволена теперішністю, бо бачить перед собою безкрає море ще неосягненого добра. Тому то більше щастя в очікуванні, як у посіданні добра. І найбільший бо-гач жиє „завтрішнім моментом“, а не теперішнім.

Жити теперішнім моментом се життя звірят. Їх щастя ніколи не посувається даліше від точки нейтральності, як на один ступінь. Воно грає свою пісню тільки на одній струні. Точка психічної нейтральності се дрімота, сон. Бачите, тому звірята так люблять спати: сплять і сплять, або бодай дримають.

Якщо у природі подешевіло добро, чи тоді й люди не були би такими самими „сплюхами“, як звірята?

Зло у світі таке, як вогонь, котрий усяку річ розкладає на її первісні складники. Але чим була би людина без вогню на світі? Вогонь—символ людського творення в матеріальному світі.

Міру доброго й злого в природі Бог обдумав, і годі її справляти.

Боротьба зі злом се „духовий огонь“ — символ людського духового творення.

Дух фізики й хемії скаже: Твоє мудровання — діточе. Ми знаємо „наукову“ теорію, яка нам механічно розв'язує загадку всяких типів органічних еств. Теорія еволюції!

А мій дух і сміється і сумує, коли таке чую. Теорія еволюції?... Яка вона дуже подібна до „теорії“ дітей, коли перший раз довідаються: відки людина береться. Із страшною, дивною правдою в їх головах тоді сполучуються соблазняючі, плиткі, дурні й протастацькі думки, які обезцінюють достоїнність людини, а правду природи знеславляють і маловажать.

Еволюція? І нині є еволюція, завсіди була й завсіди буде. Сеж загальне правило для органічних еств. Еволюція через усі посередні ступні: від зародкової клітини до повної форми організму. Але се еволюція не задля зовнішніх, механічних причин, тільки задля внутрішніх — задля скритих, дивних моторів божого пляну.

І коли поняти всю землю як одну деревину, всі органічні реди як один організм, що розвинувся з одної праклітини, то й тут не може бути мови про інакшу еволюцію, як тільки про еволюцію задля внутрішніх, скритих, дивних моторів божого пляну.

І нічого не тратить світ, понятій як „вічна школа“, на такій, єдино можливій, еволюції, але ще й зискує, бо виступає вньому ще одна могоча проблема більше,

ще одна категорія привидів і можливих соблазний. Є сили в світі, котрі ведуть до життя, до будови, і є сили, котрі ведуть до смерти, до руїни.

Життя мусить безупинно боротися, щоби остоятися. Сагара спершу не була пустинню. Пустинню зробили з неї сили смерти й руїни.

Щоби хату збудувати, треба праці, догляду, напруги. Щоби хата зруйнувалася, треба її полишити без догляду — самій собі. Сили смерти й руїни зметуть її з лица землі, бо зло само накидується, а добро треба здобувати.

Людське життя — се не тільки пізнання, але й ділання. Треба людині насамперед у пізнанню шукати доброго: в тому безмежному лісі всяких моделей єсть шукати найбільшого добра — Бога. І треба людині в діланню змагатися, щоби творити те, що висше, ліпше, щоби так зближатися до найвисшого добра — до Бога.

Бачите, я не голошу нічого нового, тільки повторюю вічну, святу мудрість людського роду.

Старі шляхи до тої святої мудрости засипала „наука“ побитим склом і заржавілим залізом.

Треба шукати нових шляхів і старі шляхи засипувати землею, щоби знов можна по них доходити до вічної, святої мудрости людського роду.

VI

СПОКУСИ

Як дивно „мікрокосмос“, людина, годиться з „макрокосмосом“, світом! Наука нашої епохи провірила й провірює ту згоду тільки на низших ступнях дійсности, які були соблазном для старозавітного мудрця: „Бо доля синів людських і доля скотини се однакова доля. Як гине скотина, так гине й людина, й однакового духа мають усі, а не має людина нічого більше, як скотина; бо все є марнотою.

Все те йде на одно місце; а все те з пороху, і все знов у порох повертається.

А хто знає, чи дух синів людських зноситься вгору? а дух скотини чи сходить під землю?“ (Екл. 3, 19—21).

Навів я ті слова, щоби пригадати новочасним мудрцям, що їхнє становище було добре відоме вже старозавітним „богоіскателям“. Одначе для тих старозавітних мудрців те становище було тільки проминаючою соблазною, а для новочасного духа фізики й хемії воно є α і ω людської мудрости.

Новочасна наука не культивує висшого змислу буття, відкинула його наче діточу наївність, і тому стала сліпою у висших сферах правди.

Міра й правило доброго і злого, так субтельно переведені в макрокосмосі, аналогічно переведені також у мікрокосмосі — в людині.

Як на городі росте бурян, так у нашій душі росте бурян з думок і почувань. Росте сам зі себе й проти нашої волі. Він сильний силою неладу, й кожда нагода для нього добра. Росте на „окраїнах“ душі, й накидується на „осередок“ душі, преться захопити цілу душу, вискати з неї всі соки, задусити всяку вищу думку й благороднійше почуття. Штурмує на совість, розум і волю; як виплід неладу намагається все висше звести на низше, будову на руїну. Хто сього не досвідчує сам на собі? Хто не приневолений заєдно боротися з „буряном душі“ — з пристрастями, спокусами? Найбільший божий подвижник, ап. Павло, нарикає: „Бачу інший закон у моїх членах, що воює проти закону могого ума“. І знов: „Находжу закон, що, коли хочу робити добро, передо мною лежить зло“.

Се премудро сказано: „інший закон“ і „воює“.

Два типи законів є в світі: закони, що ведуть до будови й життя, і закони, що ведуть до руїни і смерти. В світі і в людській душі. Ми звичайно говоримо „тілесні пристрасти“, „тілесні спокуси“. Але мертве тіло не має ніяких спокус. Отже й живе тіло лиш остільки має спокуси, оскільки є одуховлене. Значить, що вдійсности всі спокуси є душевні. Душа стоїть у звязку з тілом, з моментом, одначе вона стоїть у звязку також з вічністю, з Богом. Відси два типи законів у душі: одні закони тягнуть її, щоби пірвала свій звязок з вічністю й з Богом, тай плила на хвилях моментів; а другі закони кажуть їй не піддаватися моментам, але служити вічности.

Моменти йдуть, як попало, й пориваючи душу за собою, підмовляють її: Не числися ні з ким і ні

з чим, тільки йди за мною... Наче вулкан вибухають у нашій душі гнів, зависть, блуд, гордість..., і гремлять: я — все для тебе!... А вічність врозумлює душу: Числися з усім—з тим, що було вчора, й з тим, що буде завтра; числися з правдою, з розумом, з совістю, з Богом.

Ви бачите, що психіка моментів, значить: психіка пристрастей, се психіка неладу, розкладу, зла.

А психіка совісти се психіка ладу, будовання, добра.

Ви бачите, що пристрасти сповняють аналогічну функцію в сфері нашого ділання, як проблеми, загадки в сфері нашого пізнання. В обох сферах ми засібно на іспиті, а іспитуючим є сам Бог. Вічна школа! Доки я не зрозумів сеї правди, доти бентежили мене слова, які Христос вкладає нам в уста в „Отченаші“: „і не введи нас во іскушеніє“. Як? Щоби сам Бог вводив нас у спокуси? Нас учили ще як дітий, що се робота злого духа „вводити людей у спокуси“. А однак неможливе стало можливим: Бог так створив світ, що він сам зі себе вводить нас у всякі спокуси, і в „Отченаші“ каже нам Христос молитися, щоби ті спокуси не стали для нас затяжким іспитом.

Коли людина вже постаріється, то її організм уже вичерпаний, і сили смерти лекше розкладають його. Вправді, діточі хороби вже не чіпляються такого організму, бо він супроти них імунізований. Та зате звичайні недуги для нього легко стають смертельними.

Чи не кидається Вам у вічі подібність між старечим організмом і духом наших часів? Молоді народи ніколи не стерпіли би в себе такого розперезаного навчання, яке в нас мають за вершок поступу і культури: Роби, що хочеш! Роби по своєму! Вільна любов!... «Вільна любов» се символ для упадку „етичної віри“ в наших часах. Коли сей символ розв'язати в повну мову, то він становитиме ось таке загальне правило: Іди за своїми пристрастями! Піддавайся своїм спокусам, а не оглядайся нінащо!... Чи не дрожить ваше серце зі страху, коли се усвідомлюєте собі? Чи не розумієте, що се шлях неладу, руїни, смерти, зла?

Ох, нинішнє людство на своїх вершках духово вже постарілося, вже не є відпорне проти розкладових сил, які ведуть його до певної загибелі. Гинемо! Сили розкладу визволені, щораз більше визволюються. Їх обожають, уважають за визволення, спасення... „Месіянїзм науки“ виродився в „месіянїзм розпусти“! Третій завіт, „завіт науки“, „завіт матерії“ — завіт смерті. „Мудровання тіла се смерть, а мудровання духа се життя і мир... Мудровання тіла се вороговання супроти Бога, бо закони божому не кориться, ані не може“ — написано в св. книгах. Душа стала нечуткою на ділання отрути, розум задеревів, заснітився, попсувався. Кандидати на смерть завсіди тим відзначаються, що тратять зір, слух, нормальні вражіння...

Ах, Боже, облуда облуд стала за етику в наших часах! Під покришкою, що нема свобідної волі, філософи і всякі письменники цинічно навчають, що все вільно робити.

І людське племя не схаменулось, але ще й з оплесками приняло ту „нову“ науку. Етика блудного сина затріюмфувала!

Але — людську природу можна надуживати, та не можна оминати наслідків такого надуживання. Блудний син опинився зі своєю етикою в країні голоду, як чабан чужих свиний...

Задурно в світі нема нічого. Коли неприродно побільшиш людську свободу, то мусітимеш неприродно побільшити й людську неволю; коли ти сам того не зробиш, то зробить се сама природа.

Так завсіди було, так є і так буде, як Христос навчає: що „широкий шлях“ веде до загибелі, а „вузький шлях“ веде до життя. „Широкий шлях“ дає волю пристрастям; „вузький шлях“ увязнює сподкуси, й всі сили зводить до єдності, як совість і розум кажуть, як вічність домагається.

Зважте на наше тіло, яка вузька лінія становить його шлях! Скільки є ступнів температури в світі (тисячі й тисячі), а наше тіло здорове тільки на одному з тих ступнів—що низше, або що висше від того, се вже зле. Чи думаєте, що тільки тіло мусить жити законно, а душа може жити беззаконно?

Не обманюйте себе, не обманюйте людського племені! Вже загато тих обманств, загато! Гинемо через них! Вже останній час, щоби покинути сей „по-

ловичний“ ступінь свідомости, ступінь попсованих студентів, котрі свій поступ у науках на те обертають, щоби побільшити гаму своїх пристрастей і свободнійше розкошуватись ними. Спитаєте: чому „половичний ступінь“? Абож Ви ще не спостерегли того, що є ступні свідомости, подібні до ще невикінченої хати? Хата чи палата, яку щойно будують, яка не має ні вікон, ні дверей, се найгірша хата для мешкання. Ось се половичний ступінь у будові. А свідомість також будується. Половичними є всякі світогляди, в котрих є роздор між природою й думкою, між життям і теорією, в котрих усі моменти буття не є зведені в гармонію. Се недокінчені будови свідомости. Проста хлопська хата дає захист перед непогодою, перед зимном, спекою й перед звірми, як і палата. Тим вони до себе подібні.

Ось так подібний є найвисший ступінь філософичної дозрілости до простої „хлопської“ свідомости. Природа тут природу знаходить: думаюча людська природа знаходить ту людську природу, яка ще інстинктом жиє.

Від хлопа душею найдальше „панок“, котрий ще вчора був хлопом. Він у всьому хоче відрізнити себе від хлопа, й відріжнюється то дурними думками, то немилосердям. Відти наша приповідка: „Не дай, Боже, із Івана пана“.

А бувають і цілі школи, суспільні менталітети, котрих „первородним гріхом“ є якраз те, що вони хочуть відрізнити себе від свого окруження. Вони спутані тенденційністю, хоч вони сього й несвідомі, і найпростійша правда для них недоступна.

Протестантизм узяв собі за ціль: відгребати й воскресити первісне християнство. Але він був занадто заражений ворогованням до католицизму, й всюди шукав відріжнення від католицизму. Якраз сей духовий напрям завів його на манівці гіперкритицизму. Напряму думання й відчущання се менталітет, а менталітет се корінь: який корінь, такі овочі.

Також ціла новочасна філософія заражена примхою відріжнювання себе то від схолястиків, то від звичайного людського світогляду. Хто сього не спостеріг, сей не знає: в чому „первородний гріх“ новочасної філософії.

І замість шукати правди зі страхом божим, філософи шукали відріжнення новості, оригінальності...

Відкидаючи природний людський світогляд, вони „з водою виливали й дитину“ — відкидаючи ті прості, а найважніші правди, які нам сама природа піддає. Погляньте на зоряне небо й на світ, як Адам — без усяких упереджень, без тенденцій!

А тоді вмить зрозумієте, що зло само накидується, а добро треба здобувати — не тільки в світі, але й у своїй власній душі.

Зрозумієте, що всяка велика будова се монумент людського поту й людського зусилля.

Зрозумієте, що се божевілля хотіти, щоби люди створили щось великого (чи се буде держава, чи новий суспільний лад), а проповідати їм, щоби не боролися проти своїх спокус, хочби тільки на одному шляху, на шляху еротики (але дурень той, хто вірить, що рознуздання душі на одному шляху не потягне за собою рознуздання на всіх шляхах).

І кожного, хто горлатиме: „Роби, що хочеш! Жий по своєму!“, вважатимете за ката людських душ, і скажете його примкнути, щоби ваші діти не почули його голосу, трійливого, як трійливий газ.

О, Боже! де ми є, що нині треба такі науки давати! Навіть самозрозуміле й конечне для життя стало проблемою.

Ученики висших клас у „вічній школі“ стратили всяку дисципліну, зробили собі „вічну павзу“: оргії крику, сміху і бійки — се для них „школа“.

Аж тоді філософія стане здоровою, коли звернеться проти того рознузданого менталітету, який сама зродила й виплекала. Покищо триває небезпечна криза.

VII

БІЛЕ СВІТЛО ДНЯ

Не про фізичне світло я тут хочу говорити, а про світло нашої душі, про нашу свідомість. Фізичне світло буде тільки ілюстрацією. Мішанина всіх кольорів райдуги виходить білою — нейтральною. Сонішне світло, світло земського життя — біле світло, нейтральне світло. Його самого не видно, а видно тільки предмети, які

воно освічує. Якщоб ніколи не було ночі і якщоб ніколи над землею не показувалося сонце, жерело світла, тоді певно вважали би люди світло за „ніщо“, котре всетаки існує, — от як тепер простір.

Простір — се нейтральне єство, яке всі річі поміщує в собі, одначе воно таке „ніякове“, що його вважають за „неєство“.

Біле світло дня се „ніякове“ світло: воно „є й не є“, бо тяжко його відрізнити.

Не гадайте, що в світі вже нема більше нейтральних явищ — таких, котрі займають позицію зера на „термометрі буття й життя“. А здоровля? Доки ми здорові, доти не відчуваємо ніодної кісточки в нашому тілі, ніодного мязня, ніодного нерва. Доки ми здорові, доти відчуваємо, що (оскільки мова про само здоровля) нічого не відчуваємо. Позиція зера на лінії позитивних й негативних чисел, позиція зера на термометрі. Вже розумієте, що маю на думці?

Наше здоровля се не тільки явище для нас, але заразом також наше власне переживання.

Нормальний стан нашої свідомости — нейтральний, наче біле світло дня, наче простір, наче здоровля. Ось до сього ствердження я зміряв.

Тай що з того? — Може здивуєтеся.

Якщо Ви ніколи того факту ще не підглянули й над ним не призадумалися, то він Вам зразу нічого й не скаже. А для мене він став ключем, котрий відомкнув мені світ як „вічну школу“. Сей факт підглянув я найперше — ще в моїх студентських часах, і висловив я його в одній з моїх хорватських поезій. Може возьмете мені за зле, що я ніби чванюся своєю молодістю. Коли Вам скажу, як воно було, то успокоїтеся.

Я досвідчав на собі (що кождий поет мусить досвідчати), що підчас поетичного настрою моя свідомість якась інакша, ніж звичайно. „Поетичне натхнення“ се наче розщиплення світла свідомости: біле світло дня розщиплюється в райдугу. А через сей контраст відріжнив я нормальний стан свідомости, схопив його нейтральність.

Нейтральний стан свідомости — правильний стан свідомости. Стан, до якого свідомість сама гравітує, як наше тіло гравітує в діл. Душа тут свідома світа, що перед нею, одначе несвідомо

самої себе: несвідома своїх глибин. Як простір укриває твоє єство, щоби весь матеріальний світ помістити в собі, так душа в нормальній свідомості себе забуває, щоби помістити в собі явища світа. Докинете мені: а самосвідомість? Авжеж людська душа свідомо самої себе, має своя „я“... Так, одначе нормальна самосвідомість така пуста, така неутральна, як і проста свідомість, як здоровля, як біле світло дня. Вона тільки те каже, що нічого не каже. Вона зеро на термометрі наших переживань.

Чи Ви ще не передбачуєте ніяких консеквенцій із сього ствердження? А я не знаю, відки зачинати — так богато їх. Усе людське — в сей, чи той спосіб — в'яжуться з нашою свідомістю, бож свідомість се брама нашої душі. Отже нормальний стан нашої душі, неутральний стан, витискає свою печать на всім, що входить у нашу душу і що в ній родиться.

Свобідна воля і неутральний стан свідомості се таке, як аероплян і місце до стартування. Свобідна воля мусить зачинати від неутральности, від неопределеного, бо інакше не мала би змоги вибору, не була би свобідною.

Уявіть собі фотографічну плиту, яка заєдно сама себе змаує, щоби бути готовою для нової знимки. Такою плитою, живою плитою, котра сама себе регулює, є наше тілесне око і наше духове око: наша свідомість.

* * *

Переходимо до розважання консеквенцій.

Біле світло дня відкриває нам світ, одначе разом і замикає його. Відкриває світ, бо бачимо, що довкола нас: гори, ліси, дороги й сонце на небі. Та воно й замикає світ перед нами, бо своєю ясністю засліплює нас, і не бачимо зоряного неба, яке відкриває нам нічна темрява. З безмежного світа біле світло дня робить малий світ, наш світ; з дивного, чудесного й таємного світа робить звичайний світ, у якому почуваємося свобідними, безпечними й пануючими. А в нічній темряві, при дрібних світлах небесних зір почуваємося непевними, прибитими безмірністю буття й занепокоєні загадкою життя.

Якщо зоряне небо було видне тільки з одного скравку світа, то цілі паломництва день у день сходились би на сей скравок землі, щоби подивляти небесні зорі. А так, як є, люди глядять на небесні зорі наче на сухі геометричні фігури. Буденна свідомість нівелює чар і велич усіх явищ, і робить їх сухими, порожними геометричними фігурами.

Чи ще не догадується, куди зміряємо в нашому розважанню? Є люди, котрі любуються в психіці „білого світла дня“ — в імпрегнаціях і хвильованнях, які воно дає людській душі. Ті люди понад усе ставлять ту ясність, свободу і самопевність, яку дає нам „біле світло“ нашої свідомости, а ненавидять психіку, яку приносить зі собою темрява ночі: ненавидять загадковість світа, ненавидять ті чуття й думки, які загадковість світа викликає у нашій душі: непевність, прибитість... І тому „біле світло“ нашої душі вони вважають за вістуна й свідка правди, реальности; а нічну темряву, засіяну дрібними небесними зорями, вважають за вістуна неймовірних казок, байок, легенд. Тут для них правда, а тут привид, обман.

І силкуються розумом і чуттям увесь світ звести на неутральну форму, на зеро. Поклонники психічної неутральности неутралізують увесь світ, обчищують його від усяких чудес, зводять його на щораз менше, на „ніщо“. Всі вони забувають душу, мають відразу до неї, відчувають страх перед її морем, і втікають від нього. Коли й думають про душу, то на вірєць геометричних фігур — убивають у ній властиве ядро життя.

Ось тут колиска, в якій родяться всі раціоналісти, натуралісти, атеїсти, — всі вороги всяких чудес і див, вороги безмежного богацтва буття, а речники негації й нівеляції буття. Вони свобідно дихають лиш тоді, коли уявляють собі прапричину світа як „біле світло дня“, як „ніщо“, котре існує. О, Господи Сотворителю! Як ти міг так світ поплутати, щоби люди, свобідні ества, ловилися якраз у ті сіти, котрими хочуть ловити! Написано в св. книгах: „спіймаю мудрих у їх хитрости“.

Не знаю більшої іронії, як та: що найбільшим антропоморфізмом воюють якраз ті, котрі воюють проти всякого антро-

п о м о р ф і з м у — всякі раціоналісти. Вони цілому світові, цілому буттю накидують саме таку форму, яку має наша нормальна свідомість: ф о р м у н е в т р а л ь н о с т и. Отже людську форму накидують об'єктивному світові, а се антропоморфізм. І пожирає їх огонь, котрий вони роздмухують.

Дійсно сміється з них Бог на небі, і звелів написати про них: „запевняючи, що вони мудрі, стали дурними“; „мудрість сього світа є глупотою в Бога“.

Чекаю від Вас, що закинете мені: Як? Чиж нормою правди не має бути якраз н о р м а л ь н а наша свідомість? Або ти хочеш, щоби ми довіряли н е н о р м а л ь н і й свідомості — екзальтованій, хоробливій?

Чи будемо гратися словами? Чи Ви згодитеся на те, що про зміст життя-буття більше можуть нам сказати нормальні, пересічні, люди, як генії?!

Нормальним явищем є також сон, а в сні не маємо свідомості про світ. Отже не будьте софістами, не грайтеся словами, не утотожнюйте, чого не ялось утотожнювати.

„Нормальна свідомість“ се півсон. Півсон білого дня, півсон сірого життя. Півсон, потрібний для відпочинку, для звуження й припинення психічних зусиль, як звичайно сон. Скручена лампа, що тільки блимає. Вулкан, що тільки ледви-ледви димиться. Зеро на термометрі наших психічних переживань. Відти наша душа зачинає свої ділання, тут їх і кінчить.

Ви знаєте, що більше людське щастя в бажанню, ніж у посіданню якогось добра. Доки тільки бажаш, доти в твоїй душі грають чарівні струни, а коли Ти вже осягнув, що бажав, тоді чарівні струни мовкнуть. І знов твоя душа порожна. Що ж сталося? Нормальна свідомість, сіра буденна свідомість, наче ті сухі корови у сні фараона, пожерла все „щастя“, знівелювала його, знеутралізувала, уподібнила до себе. По бурі — тишина. Від тишини буря зачинається, тишиною й кінчиться.

Чому так діється в нашій душі? Се таке саме питання, як і те: чому по яві приходить сон?... Для відпочинку в морі буття — і для вимог „вічної школи“. Сон нівелює цілу нашу свідомість. А нормальна свідомість нівелює все, що в нашій життю велике, глибоке, чарівне. Тут жерело

тої приповідки, котра каже, що „щастя там, де нас нема“. І щастя і всі великі річі... „Не може бути пророк у своїй вітчизні“.

І розписуються люди про мізерію буття — песимісти.

І розписуються люди про порожню буття — матеріялісти.

І розписуються люди про звичайність, про плиткість буття — раціоналісти.

З тієї точки ведуть шляхи на всі сторони.

Світ так створений, що за великі річі треба боротися — і за велике щастя і за великі думки, за велику свідомість.

„Царство небесне терпить насилу...“.

О, а наш вік, вік механічних наук, апофеозує неутральну, сіру свідомість!

Усякий цвіт голосить славу свого коріння... І фізика і хемія і астрономія і геологія і модерна психологія, щоб і не згадувати таких наук, як історія й географія, є дітьми нормальної свідомости, й розуміють тільки її мову — се їх матірня мова. Чи Ви здаєте собі рахунок з того, що тут сказано? Наш вік се вік науки, а наука є дитиною звичайної свідомости?! Дитиною тої форми свідомости, котра все велике й чарівне нівелює...

Містицизм у наших часах завмер. Зате цвітуть раціоналізм і матеріялізм — у всіх відмінах і розгалуженнях. І чваняються, що тільки вони є „наукою“, „чистою наукою“. Не без усякої основи, бо власне вони є найчистішим діалектом звичайної свідомости.

Софіст Горгій задалеко посунувся, коли навчав: „Нема нічого!“ — Се разить. Матеріялізм голосить те саме, однак огляднійше: Є тільки neutrum — матерія, болото, неутральна розчина усіх еств, а все інше — дух, доцільність, розум, чудо життя — се тільки привиди... О, се вже мова! На сам гачок ніяка риба не ловиться, але коли на гачку примана...

Матеріялізм — вічна спокуса для нормальної свідомости!

Засдно треба боротися, щоби не улягти тій спокусі.

А наш вік сю спокусу зробив етикою і релігією!

Найкрасших геніїв запряг, щоби орали її пісковиті перелоги...

Не дивуйтеся, що й найкрасші уми наших часів в Бога не вірять, душі не хочуть знати... Вони в неволі ялового духа звичайної свідомости. Така нині „мода душ“. Такі часи. Атже й слони, сильні слони гинуть, коли приходить на них час.

Не дивуйтеся, що „теорія еволюції“ так припала до смаку нашому вікови. Щож вона? Тільки жаргон матеріялізму. Як матеріялізм неутралізує цілий світ, так „теорія еволюції“ неутралізує органічний світ. Вона власне на те видумана, щоби знівелювати „чудо життя“ саме на тому полі, де воно найяркїше виступає.

Загляньте другій людині в очи, в зіниці... Розв'яжіть свою душу, свою свідомість, і сколихнетеся до дна... Що? Як? Хто уложив ті зіниці, хто очи помалював — так, помалював, щоби подобалися?! Очи, самі про себе, мов цибулі; а вони уставлені з виракуванням на всі боки: щоби були безпечні, щоби доцільно служили, щоби подобалися... Хто їх укладав, хто обчисляв?!

Відки те життя, що за зіницями скривається й глядить на Вас?...

Страх і трепет найде на Вас — страх божий, бо Ви свідомістю і думками переступаєте поріг, що нас ділить від Бога... А „теорія еволюції“, мов той спокусник-сатана, підходить до Вас, щоби „увільнити“ Вас від божого страху: Не журися — нема нічого, що було би варта журби! Нема ніякого чуда життя! Все розвинулося без Творця, без пляну, без розуму — отак „само з себе“: задля зовнішніх, механічних причин... Спершу людина мала хвіст, бо походить від малпи; але що мала звичай сидати на хвіст, то з часом „витерла“ собі його... Еволюція! А кінь собі копита „надусив“, бо спершу — сарака — ходив „босий“; а всі видючі звірята з часом здобули собі очи — в „боротьбі за існування“, в боротьбі зі сонцем... Еволюція! І заповорочені люди ликують:

Нема ніякої доцільности, нема розуму, нема містицизму!... Для деяких навіть поняття „причини й наслідку“ фетиш, а реальними є тільки сухі „феномени“ — щось-ніщо... Молох будня все пожирає!

От п'яному мало чого треба, щоби повірив у те, в що хоче вірити. А наш вік п'яний сірою, буденною свідомістю...

Він любиться в плиткій яві нормальної свідомости, а оклеветує глибоку яву пробудженої свідомости — щонайбільше вважає її за поезію, поважно він її не бере — от як чужу віру. Збутнів Молох будня — в своєму царстві! Фабрики, бюра, міста, залізниці, автомобілі, аеропляни, телефони, машини — се його жовняри, що боронять, стережуть і прославляють його і його царство.

„Наука“ се його віра, його догматика і його етика. „Наука“ — „третій і останній завіт“, „завіт матері — болота“...

Ідемо вперед! Визволюється наш вік від духа і його тайн. Еманципація, секуляризація, визволення від усяких духових „пережитків“: від Бога, релігії, моралі, від містицизму... В усіх мовах і в усіх нюансах визнає наш вік „Вірую“ софіста Горгія: „Нема нічого“. Найстрашніша догма, яку колинебудь людський рід видвигнув. Бо коли „нема нічого“, то не ма й людини! Але — „mundus vult decipi“... Більшовики працюють над остаточною метою секуляризації: знівелювати ще й суспільне й родинне життя. Істане тільки матерія, замість дивного божого світа, і нумер, замість живого людського серця... Ні Бога, ні душі, ні батька, ні мами... ні людини... Страшна релігія будня анулює „внутрішню людину“, яку найглибше вичув і описав ап. Павло, сей геній над геніями в релігійній і етичній психології. І, як кожда релігія, дає вона людям свій рай і своє пекло. Рай: „Ми, власне ми, повалимо, ми збудуємо“... (всякий рай тільки в майбутности). Пекло — ах, усі релігійні фанатики в імені раю воюють, а всюди бачуть пекло й всюди розповсюднують його. Пекло релігії будня обіймає всі глибини буття, крім площини самого будня. Його імя: абсолютна безнадійність. Коли душа викилиться поза площину будня, й поставить собі пекуче питання: Який змісл життя? — релігія будня відповідає:

Життя — се „злобний жарт“ (А. France).

Невжеж може бути мізернійше пекло і мізернійший рай вкупі? „Злобний“ (пекло), „жарт“ (рай). Абсолютна безнадійність! Розбиття „внутрішньої людини“!

І се мав би бути вершок культури? Хиба в таким значінню, як сухе листя на деревах в осени...

Осінь душ надходить!

Але — якщо Бог дасть ще життя людям, то буденна свідомість усе поле переоре... Слухайте, більшовики! Вона й вас погребе — знівелює! Вона здемаскує вашу порожню віру, з ваших великих обітниць зробить звичайну балаканину, з ваших замірів — сухе листя, з вашого захоплення — намул, з ваших ідей — мертву історію... І погребе, що треба погребсти, й підготує місце, для чого треба буде в життю місця. На сеж вона Богом видумана й людям заціплена. Буденна свідомість мов земля, що трупи розкладає, а молодому завязкови життя дає життя. Вічний грабар і вічний огородник. Початок і кінець, кінець і початок у людських переживаннях.

* * *

Се модерний погляд, що наука і релігія суперечать собі і ворогують зі собою. Як вода і вогонь. Апольгети релігії звичайно се перечать і доказують, що наука і релігія в повній згоді. Вони притім мають на думці божий світ; та коли мати на увазі людську душу, то ніде правди діти, що наука і релігія дійсно собі ворожі. Так, як спокуса і совість. Не з одного коріння вони виростають — ось що. Наука виростає з нормальної свідомости, а релігія?..

Німе каже: з чуття; Кант каже: з чуття. А в дійсности? Релігія виростає з глибокої яви, з пробудження духа.

Знаю я, що Ви вчені, визнаєтеся на психологічних термінах, і схочете мене загнати в кут: А щож таке та твоя „глибока ява“, „пробуджена свідомість“?... Екстаза? Екзальтація? Значить: чуття!... Ти й сам вертаєш до Німе-а й Кант-а. А чуття не може бути критерієм об'єктивної правди, бо чуття суб'єктивне й іраціональне.

Ми хочемо тільки правди, а її критерієм є нормальна, аналітична свідомість, а її плодом є наука. Ми визнаємо науку, а ти собі можеш визнавати релігію!

Пригадуються мені горді слова фарисеїв: „Ми ученики Мойсея, а ти його — Ісуса з Назарету — ученик!“

Пробуджена свідомість се не чуття, але ціла душа зі своїм розумом і чуттям, одначе в стані повного пробудження. Як лампа, котра світить повним своїм світлом.

Киньте вже раз старе, наївне упередження, начеб релігія виростала з чуття, а наука з розуму. Чи Вам не відомо, що нормальна свідомість також має своє чуття? Невтральне чуття — се якраз воно дає невтральну форму цілій нормальній свідомості. А все-таки розум тут робить свою роботу, одначе невтральне чуття тягне його до себе, щоб розум оправдував його і уподібнювався до нього. Так усяка рослина уподібнюється до ґрунту, на котрому росте: складники ґрунту стають її складниками, і тому вино не буде однаково добре з кожного ґрунту.

А в пробудженій свідомості розум уподібнюється до пробудженого чуття — до чуття, в якому приходять до голосу і подив і страх і велич тай повага життя і наша власна велич і марнота...

Чи Вам ще ніхто дорогий не вмер? Чи Ви тоді не досвідчили на собі, що таке пробуджена свідомість? Само життя красше, повнійше і сильнійше говорить, ніж усі письменники світа. Розбійник на хресті — той, котрий шукав спасення, відкрив Христа в людині, розп'ятій побіч себе, хоч тоді й самим апостолам очи померкли. Я розумію, як се могло статися: думка про смерть се найсубтельнійший мікроскоп — мікроскоп, котрий правди духа побільшає, щоб їх можна спостерегти. Се радіо, яке схоплює музику неба. Ось се пробуджена свідомість. Ось тут корінь релігії.

Душа тут розкривається, наче цвітка на сонці. І ясно їй, що вона не корінь у буттю, тільки цвіт; що всякий корінь видає з себе в цвіті свою власну природу; що корінь буття, коли видає з себе нашу душу, мусить бути подібний до нашої душі: „створив Бог чоловіка на свій образ і подобу“. І ясно їй, що вся мудрість природи се мудрість Творця, котрий розуміє нашу душу, котрого можна й треба прославляти... О, хто сього не розуміє, в того душа каменем стала, висохла наче мумія!

Деякі філософи, котрі писали про розум, нащупували одну важну правду, однак звичайно висказували її не так, як слід. Наш розум куди сильнійший у своїх інтуїційних схопленнях, ніж у дискурзійних.

Ось се та правда. Не маємо двох розумів, як не маємо двох родів очий. Але як очи найсильніші в про-

столінійнім видженню, а в скіснім слабші, так розум найсильнійший у своїх інтуїціях. Кожний пастух знає, що таке „гарне“, „смішне“, „добре“, одначе не вміє сих понять заналізувати — й філософи ломлять собі над тим голову. Не тяжко відкрити, чому воно так. В інтуїційних схопленнях працює головню природа нашого розуму, а в аналізі працює головню наше „я“. А деж нашому „я“ міряться з природою? Щоби воно могло міряться з природою, то мусіло би знати всі тайни природи.

До чоґож я се говорю? Ось до того, що релігія родиться головню з інтуїтивного пізнання світа, а наука головню з дискурзійного, аналітичного пізнання світа. Два ріжні жерела, два ріжні схоплювання світа — такі ріжні, як фотографія звичайним світлом і ультрачервоним світлом.

Тому наука й може ворогувати з релігією. Але — послухайте, більшовики — ви, що хочете викорінити релігію з людських душ! Чи ви всилі „замкнути“ природу, щоби не відзивалася? Як? Щоби всі люди й завсіди сиділи в клітці буденної свідомости, й ніколи не вихилилися в бік глибоких інтуїцій, які від часу до часу самі їм накиднуються?! Лекше всім людям виколоти очи, і цілий людський рід зробити сліпим, ніж вирвати їм з души жерело релігії. Ви в історії людства оставите по собі імя „мучителів людських душ“ — більше ніщо. Та я вам признаю, що ви не „Азія“, але „Архі-Европа“. Ви завзялись перегнати Европу в її секуляризованій культурі. А російська, релігійна, вдача дала вам змогу красше відчути, що буденна, неутральна свідомість, якщо має стати загальною обовязуючою, не може остати солодкавим, сальоновим лібералізмом, але мусить стати безкомпромісовою релігією.

* * *

Наука! Нині її час, її пановання. Всі коряться перед наукою, як перед пануючою цісаревою. Розвинулась, розрослась, запанувала — накидує свій авторитет невірющим і вірющим. А щож се наука? Думаю, що найбільше скажу, коли скажу, що наука се по-більшаюче скло для буденної свідомости. Се клітинна система тої віри, якої одинокою догмою є: „Нема нічого“. Наука тайну буття робить не-тайною,

звичайною, відомою річю. Якщо старі піднялися з гробу, радіо для них було би потрясаючим чудом. А для нас воно „ніщо“, бо наука вияснила нам його, зробила звичайною річю — представила його в стилі „білого світла дня“. Невтральне світло буденної свідомости все неутралізує.

Наука не вияснює нам цілого буття, не доходить до дна, однаке вона тим небезпечна, що заражує нас своїм стилем, своїм духом: вона не розкриває нам цілого буття, а ми легко зживаємося з вірою, що наука се „всеобіймаючий погляд на світ“. І виходить нам, що ціле буття — „ніщо“: щось, що не криє в собі ніякої правдивої тайни.

Ріжниця між наукою і релігією така, як між мертвим і живим насінням. Се ніби одна й та сама річ, але тут тільки матерія, а тут матерія і ще якась тайна, яку годі фізично схопити: життя — тайна життя.

Наука вбиває життя, зводить його нінащо. Релігія се побільшаюче скло для життя, для пробудженої свідомости. Се клітинна система того аспекту, для якого світ є безконечно глибокою тайною.

Тут матерія і її комбінації, а тут Бог і його безконечно дивні експресії й диференціації. „Ніщо“ й „велика тайна“; механізм і містицизм!

Без містицизму так годі людям жити, як насінню без тої невидимої сили, яку зовемо „життям“. Не бачиш, не зважиш, не схопиш його, а воно є, й творить новий світ життя.

Бачите, тому наука — наглядна, а релігія не-наглядна.

Віра й наука! Два окремі світи, як тіло й душа. Два окремі змісли, як око і розум.

* * *

Буває, що попадаю в сумнів: чи білій людській расі вдасться виратуватися від токсин „науки“. Старе дерево сохне... тратить соки... тратить життєву тайну... лишається в ньому тільки матерія... Чи є спосіб спинити процес старіння? Всякий процес на світі має свій відмірений час і веде до свого заперечення.

Наука веде до збогачення нашого аналітичного пізнання, та зате веде до зубожіння інтуїтивних засобів нашої душі. Токсини „науки“ вбивають саме ядро душі.

Ні, не наука, але релігія управильнює наше „внутрішнє життя“. А „внутрішнє життя“ се наше властиве життя. Се для мене таке ясне й певне, як і те, що природа управляє природою. Атже релігія ближше до природи, як наука, — тому, що релігія виростає з інтуїтивного пізнання світа, а наука з аналітичного.

Чи не бачите, що наш вік при своїй секуляризovanій культурі має порожню душу, що його „внутрішнє життя“ марне й зогниле? Пропала релігія, як коли вода зі ставу випарує, й лишає по собі смердяче болото...

Віра й наука! Десятки ріжних значінь мають отсі слова. І не всі вони ворогують зі собою. Коли під наукою розуміти тільки відкриті правди, а під вірою тільки загальні основи віри, тоді між наукою й вірою не може бути ніякої суперечности. Атже віра є твором природи, а відкриті правди є образом природи. Чи ж може природа сама собі суперечити?

Але наука, годована молоком неутральной, буденної свідомости, витворює свій менталітет — свою віру: віру в неутральність буття-життя. Стилізації й степенювання сеї віри можуть бути ріжні: „нема нічого“, „є щось, що для нас недоступне“, „є тільки мос я“, „не знаю, що є“, „Бог не журиться світом“... Все те взяте з історії фільософії, однак се ще не все.

І так наука, крадьком переображующись у віру, воює з дійсною вірою. Віра плиткої буденної свідомости, віра півсну сірого дня стає проти віри розбудженої свідомости... Віра мізерного людського „я“ стає проти віри природи...

Ось се правдивий стан боротьби між „наукою“ й вірою-релігією. Збутнів півсон сірої буденщини! Листя на деревині виросло велике, але сохне, бо осінь... Воно тріпочеться, йому здається, що воно жиє, бо вітер його колише, та життя в ньому завмирає... Конець релігії — конець людству.

* * *

Чоловіче! Не знаєш, відки ти взявся на землі (не вже повіриш, що се припадком так склалось?!). Який стид для твоєї гордої науки! Не знаєш, що тебе жде по смерти, а твій інстинкт неспокойний... Перед тобою — наче безкрає море — розлялася твоя неутральна сві-

домість, котра тільки те каже, що нічого не каже. Памятай, що за перлами треба в глибину моря кидатися — в дивне море розбудженої свідомости.

Памятай, що ти в „вічній школі“.

Творець потребував би (скажу образцево) тільки один нерв у нашому організмі перетяти, або може один з другим сполучити, а вже призма нашої свідомости була би зовсім інакша: ніколи не знайшли би ми шляху до нашої теперішньої неутральної свідомости; той самий світ, який тепер є, здавався би нам раєм; віри в Бога нікто вже не міг би стратити...

А що воно не так, то видно, що Творець хотів мати світ як „вічну школу“.

VIII

ОБРАЗКИ З „ВІЧНОЇ ШКОЛИ“

1. Від розуму до розуму

Як Ви духово наставлені: чи все, що находите в природі, а воно виглядає як розумно обдумане, Вас разить, і Ви намагаєтеся звести його на нерозумне, на „такий припадок“?... Або може прочуваєте, що природу уложила та сама сила, котра й ваш розум уложила, думати його навчила, свідомість йому дала?...

Тільки, прошу Вас, не неутралізуйте розуму, його конструкторії. Се вдача неосвіченої душі уявляти собі всі річи аж такими простими, щоби не добачувати в них ніяких проблемів. Для тупоумного пастуха нема ніяких тайн у природі, бо він не помічує ніяких проблемів. А зрівноважений філософ, Сократ, признався, що він тільки те знає, що нічого не знає... Видно, що стояв перед цілим морем проблемів. Тупоумний пастух свідомий і думає, одначе процес свідомости й думання для нього „ніщо“, бо він його не помічує. Неутральна, нормальна свідомість неутралізує в нього „чудо свідомости й думання“.

А Ви зрозумієте, що — як тілесний людський організм має свій клітинний уклад — так і духовий людський організм має свій клітинний уклад. Зверніть же увагу на ті духові процеси: відки вони беруться?

Вам ясно, що ніякі вчені не всилі витворити процесу свідомости. Свідомість дає нам наша

природа. Тай думання не всилі витворити ніякі вчені. Думання дає нам природа. Може скажете: Алеж то я думаю, а не природа!... Так, Ви думаєте, одначе не забувайте, що Ви й ходите, а скільки ваша природа має праці при тім — такої праці, якої Ви й поняти не піймете: нерви диктують, мязні стягаються, клітини співпрацюють... Невже думаєте, що процес ходження субтельнійший, як процес думання?! Отже виходить, що природа витворила весь процес свідомости, обдумала його, в нас його здійснила, й вона думає в нас. Зрештою: чиж наше „я“ також не належить до природи? Чи не вона його витворила, увільнила, й нам передала?

Значить, що для природи питома річ ділати способом свідомости й думання. Не ставте справи до гори коренем, не кажіть: природа думає щойно в мені і через мене. Ні, природа думала вже тоді, коли уклала процеси людської свідомости й людського думання.

Скажім, замість „природи“, „буття“, і вийде нам, що буття розумне, що для нього питома річ ділати способом свідомости й думання.

Де в буттю осідок матірної свідомости й думання, се тут для нас не важне, але се для нас важне, що всі ті люди помилені, котрі зводять розумні твори природи на нерозум, на „такий припадок“.

2. Зломи в природі

А каліцтва в природі — недородки, виродки, відміни? А недуги, а смерть?... Скажете: Якщоб природа мала розум і розумно ділала, то такі зломи в доцільности природи було би неможливі... Атже людина своїм маленьким розумом не допускає до подібних зломів у своїх творах...

Правда — ваша, одначе не до кінця. Якщоб Бог мав таку саму ціль у своїх творах тої сфери буття, що її називаємо природою, яку ціль має людина в своїх творах, тоді — щойно тоді — ваші мірковання мали би свою основу. Але відки Вам така певність? Людина у своїх творах звичайно старається викінчити все своє уміння і вичерпати всю свою спро-

могу. Відкиж Вам така певність, що Бог у творах природи мусів аналогічно поступити, або що дійсно так поступив? Ви знаєте про передпотопові сотворіння, які вони були незугарні — начеб їх дитинавиліпила з глини.

Як гадаєте: чи в тому часі Бог не вмів, чи не міг красших еств творити? Чи вичерпав усе своє уміння й усю свою спромогу? Якжеж опісля сталося, що на землі стали являтися щораз зугарнійші сотворіння? Невже припускаєте, що Бог „навчився“ красші ества творити? Або що типи сотворінь мусіли самі із себе перекидатися у щораз красші?

Як одно, так друге — нісенітниця. Щоби витворювати щораз красші форми, треба стреміти до щораз красшого; а щоби могли стреміти до щораз красшого, треба мати вже готові ідеї того красшого, бо сам зі себе може наступати тільки розлад. А як уже знаємо, в Бога поступ неможливий.

Отже незугарні сотворіння зпервовіку землі свідчать нам, що Бог не вичерпував у них ні свого уміння, ні своєї спромоги.

Колиж так, то також нинішній стан природи годі вважати за такий, котрий вичерпує все боже уміння і всю божу спромогу.

Каліцтва, виродки, відміни, недуги, терпіння, смерть — се в нинішньому стані природи аналогічні явища, як в історії земського життя незугарні передпотопові сотворіння. Се зломи, недокінчення, недотягнення — загадки, проблеми.

Земський світ і цілий всесвіт зі становища землі — се вічна школа, повна загадок і проблемів.

Признаєте, що є й людські твори, подібні до зломів і недотягнень у природі. Власне на таких творах учителі іспитують учеників.

Машина розібрана — зложи її; поломилася — як її направиш? Витерте слово на пергаміні — як його відчитаєш? Квестія поставлена, в ній лише натяк на повний зміст її розвязки — розвяжи її... Всюди тут ломиться немудрість з мудрістю, як і в природі. Тут і там мудрість у творі заломилася (у дійсности тільки затаїлася), щоби викликати й випробувати твою мудрість.

* * *

Уявіть собі, що в природі нема ніяких каліцтв, ні виродків..., значить, що нема ніяких відхилень від типових форм. Послідовно ся закономірність в органічному царстві мусіла би бути такою математично точною, як у царстві анерганічної матерії.

І були би всі люди один, як один: уповні однакового вигляду і зросту й розуму і волі... Я вже на іншому місці сказав, що тоді свобода волі була би занульована.

Але чи був би тоді отвертий шлях до пізнання Бога? Ні. Тоді всякий людський розум привик би до такого думання, що в природі якраз такі форми мусять бути і не можуть не бути, бо завсіди — без усякого виїмку — природа однаково здійснює їх...

Чи ж анерганічна матерія своїми математично точними законами не є соблазною і вічною спокусою для людей, щоби її, а не Бога, вважати за творчу причину всього на світі? Завсіди так діється, ніколи інакше, отже й не може інакше діятися... І думка про свобідний і розумний творчий принцип стає погребаною. Колиб також в органічному царстві не було ніяких відхилень від закономірности, тоді шлях до Бога був би для людського розуму перегороджений муром, а матеріялісти не знаходили би в світі нічого такого, що їх бентежилоб.

Чи Ви коли подумали про те, що власне ті відхилення в природі, котрі для Вас є соблазною, служать як шлях до Бога?! Власне вони є рішаючим і наглядним доказом на те, що творча причина світа не є механічна, але свобідна й розумна.

3. Форми природи

Приглядайтеся тисячам людських лиць, а стане Вам ясно, що природа має свій ідеал, до котрого стремить, як і людина має ідеали. Нехай тут буде мова тільки про ідеал краси.

Інший тип мущини, інший тип женщины. Чи думаете, що ті типи могли розвинути ся „еволюційно“? Еволюційно в такім значінню, як із зародкової клітини розвивається організм, де вже а ргіогі вирішено й обчислено, що із зародка має вийти: чи рожа чи гарбуз, чи гориль, чи людина..., на се згода. Але еволюційно

в значінню Darwin-a, еволюційно задля зовнішніх причин, се божевільна віра звихненої душі, для якої фізика й хемія стали релігією.

Зовнішні причини, правда, вони є. Алеж зовнішні причини не ділають однаково на всі річі. Давний принцип каже: „quidquid recipitur, recipitur per modum recipientis“. Сіль у воді розпускається, віск у воді ціпеніє; камінь перед твоїм молотом не втече, але пес уже може ратуватися утечею, а людина, котру ти хочеш ударити, може вирвати тобі молот з рук, і тебе ним ударити... Відки такі різниці? Бо неоднакові внутрішні причини всіх річий — неоднакові їхні природи.

Лукавство й глупота еволюційної теорії Darwin-a в тому, що вона хоче обійти внутрішні різниці між сотворіннями, занулювати їх, вивести їх із зовнішніх механічних причин. Алеж ніякі зовнішні (механічні) причини з каменя не зроблять живого гриба, з горילה не зроблять людини... Чи гадаєте, що якінебудь зовнішні причини могли на людський жіночий пол так поділати, що він стратив заріст на лиці? Я спостеріг, що є якесь відношення між заростом поодиноких людей і розміщенням та буйністю заросту. Спостеріг я, що люди із сильнішим заростом на цілому тілі скорійше й більше лисіють. З того виходить таке заключення, що природа дає поодиноким людям означене quantum „волосся“, й коли розмістить його сильнійше по цілому тілі, то воно на голові остає слабшим, і скорійше випадає. З того знов виходить, що в женщин тому довше волосся на голові, бо вони на лиці не заростають. А не заростають на лиці тому, бо їхня природа саме так розміщує їхнє quantum волосся. Так приходимо до переконання, що не якісь зовнішні причини, але доцільно ділаюча природа хоче, щоби жінчина на лиці не мала заросту, а зате щоби на голові мала довге волосся, щоби ним причепурювалась наче короною. Се естетичний ідеал природи — згідний з цілою психікою женщин.

Чи не смієтеся із сих виводів? Та скажіть, будь ласка, як і чому виростають брови і рісничі на повіках? Чи не є вони більше декораційними, як конечними? І не забувайте, що природа симетрично викроїла люд-

ські уста і закрасила їх рожево. Певно признаєте, що людські уста гарнійші від писка горилия чи орангутана. Невжеж погодитеся з тим, що якінебудь зовнішні причини могли форму горилевого писка переіменити на форму людських уст?

Лиш одну таку причину Ви могли би навести, її власне Darwin сформулював: „половий добір“. Гарнійші самці подобалися самицям, гарнійші самиці подобалися самцям, і так гарнійші осібняки мали більше запевнений розплід, отже й удержалися в „боротьбі за істновання“...

Не спостерігаєте тут діявольського лукавства? Darwin принципіально пояснює доцільність у природі через зовнішні, механічні причини, а тут підсунув — вправді зовнішню, але не механічну причину. Авжеж подобається щось душі, котра має свідомість, відбирає вражіння, має почування... Отже в дійсности навіть по теорії Darwina душа є тим чинником, котрий працював для того і стремів до того, щоби естетика в природі розвивалася. Жива душа, а не механічні причини!

Але... Якщоб се так ішло, як собі Darwin уявляв, то — чи Ви про се ніколи не подумали? — було би в світі, бодай у людському світі, зовсім не так, як тепер є. Тоді людський рід складався би із самих красавиць і красавців, бож гарне всім людям більше подобається, ніж негарне, й гарні одиниці мали би першенство в розпліді, а негарні й ті „середущі“ належали би до виімків, от як тепер відміни й каліки. Ви знаєте з досвіду, що воно не так. Гарні людські одиниці належать до рідких виімків, а загал складається із „середущих“.

Якжеж природа осягає гарні одиниці? Невжеж завдяки зовнішнім, механічним причинам? Власне каліки і виродки родяться в наслідок несприятливих зовнішніх причин, які перешкоджують стремлінню внутрішніх органічних причин.

Поверну в інший бік. Відки Ви знаєте, що отся людська одиниця правильно збудована, гарна, а та ні? Може станете твердити, що до поняття про ідеальний людський тип доходимо через порівняння і абстракцію: задержуємо в своїй уяві ті риси, котрі повторюються у будові многих людей, і саме ті риси вважаємо за правильні. Та в той спосіб осягнемо тільки середущий людський тип, а не ідеал людської краси. Щож отже?

Якщо Ви щиро і вміло розважаєте річ, то не можете не признати, що в Плятонових „ідеях“ найшла свій вислів (хоч і не зовсім точно) велика правда — наче якесь обявлення. Гарний людський тип подобається кожній людині „а ргіогі“: без усяких попередніх порівнувань і розважань. Кожда людина „а ргіогі“ знає й відчуває, що гарна одиниця є гарною, правильно збудованою. Се нам каже сам інстинкт, зн. сама наша природа. А з того виходить, що поняття про ідеальний людський тип нам природжене — так, як нам природжене думання, відчування, совість...

Щож се значить: „природжене“? Значить, що воно нам дане в тих глибинах нашої природи, котрі попереджають нашу критичну свідомість, з котрих та свідомість щойно родиться. А се знов значить, що форма ідеального людського типу „нуртує“ у нашій природі, що вона є творчим чинником у нашій природі.

Вправді Ви могли би викручуватися способом емпіриків:

Негр з грубезними губами уявляє собі той крій людських губ за ідеальний, доки не побачить типу білої раси. Отже нема в ньому ніякого природженого ідеалу людської будови, але з досвіду творить собі такі ідеали...

От бачите, світ — „вічна школа“, змішані в ньому всякі чинники, щоби люди, розв'язуючи загадки буття-життя, спотикалися. Питаю Вас: чомуж Негрови більше подобаються риси людей білої раси, як своєї власної? Ось тут корінь загадки. Якщо Негрови не є природжений ідеал людської будови, то він так не повинен би зважати на естетичні різниці між людьми, як не зважає на се пес, кіт, кінь... Колиж він на се зважає, то дає знак, що йому його природа так диктує. Що в тій природі криється, се не мусить завсіди й всюди приходити до свого вислову. Воно може залежати від зовнішніх умовин. Доки Негр не бачив типу білої раси, доти природжений йому ідеал людської будови у ньому дрімав, як у дитині дрімає розум, як у зародковій людській клітині дрімає форма людського організму...

Так, се головний промах усіх емпіриків, що вони не спостерігають, не розуміють і не доцінюють в нут-

рішніх причин, а все хочуть вивести із зовнішніх причин.

Чи й ще для Вас не ясно, що природа має свої ідеали, до котрих стремить, свої а ргіогі обдумані форми, мовою Плятона „ідеї“, котрі хоче здійснити?

Отже форма будови людського тіла не витворилася в довжезній боротьбі за існування, але а ргіогі — ще перед появою людини на землі — була обдумана і зложена в формі ідеї, а потім здійснена. Не інакше й нині люди являються на світі: всі люди розвиваються із зародкової клітини, а в тій клітині людська форма вже обдумана до найменших подробиць. Ви знаєте сей дивний-предивний процес. Зародкова клітина ділиться на дві нові клітини, котрі й знова переполовлюються, і так „зі середини“ будують форму людського тіла: ціле тіло покривають шкірою, малюють губи, очі, відмірюють естетичні симетрії поодиноких органів в порції до цілого тіла. Ніякий „сліпий“ артист такої штуки не втне!

Чи думаєте, що природа могла би такої незрівняної штуки доконувати, колиб усі її творчі чинники були сліпими?

Людину природа так творить, щоби її форма подобалася задля свого естетичного укладу. Природа зі середини будує, а має ціль, щоби зверхний вид тіла вийшов гарним. Чи Вам не ясно, що властивий творчий принцип мусів уже задалегідь знати, як людина виглядатиме іззовні. Отже той принцип мусів перший приглянутися людині іззовні.

А се значить, що він мусить бути свідомий і мусить розуміти людську свідомість.

4. Контрасти

Пава має либонь найрозкішнійше помальовані пера з усіх птиць (ще й корону на голові має, як цариця), а найпоганійший голос. Соловій і жайворонок, найкрасші співаки, мають найзвичайнішу одужу з піря. Які контрасти! Чи припускаєте, що вони випадком так склалися — в „боротьбі за існування“? Чи не впадає Вам в очі, що сі контрасти доцільно саме так дібрані? Так доцільно, як розміщення красок на малярку артиста маляря.

І беремо сі приклади, щоби повчити дітий про контрасти в життю: можна бути гарним, гарно зодягненим, багатим, а в душі безвартісним... А можна бути вбогим і без виставної зверхности, а ангелом, або генієм у душі...

Контрасти в природі! Хто їх вичислить? Світ се система контрастів. Ще раз кажу: Світ се система контрастів. У „вічній школі“ так і мусить бути — на те, щоби ученики шукали правди, щоби вчилися відріжнювати її від привидів, щоби вибирали висші вартости...

Який малесенький місяць супроти сонця, а він находиться якраз у такому віддаленню від землі, що для нашого ока виглядає саме таким великим, як сонце.

Сонце світить і місяць світить. Але сонце світить своїм світлом, а місяць тільки відбиває від себе соняшне світло.

Найлекше могли би астрономи відкрити життя на місяці, бо він найблизше. Та на місяці нема життя й ніколи не було, хоч він є дитиною нашої землі, на котрій є життя.

Світячі точки на небозводі — величезні світи.

Скільки віків минуло, скільки розумової праці мусили люди зужити, щоби бодай згрубша відріжнити на небозводі привиди від дійсности!

Всюди у світі контрасти, всюди загадки задля контрастів.

Доосередна — відосередна енергія, позитивна — негативна електричність, анорганічна — органічна матерія, мужеський — жіночий пол, зародок — розвинений організм, родження — смерть, родичі — діти, ростина — звіря, малпа — людина, день — ніч, ява — сон, розбуджена свідомість — буденна свідомість, розум — змисли, свобідна воля — механізм природи, любов — гнів, пристрасть — стид, відвага — страх, добре — зле, гарне — погане, матерія — душа, „я“ і світ, одиниця — громада, сей світ — другий світ, світ — Бог, привиди — дійсність...

Відріжни, чоловіче, поділи, відкрий глибші ступні — знайди повну правду, найціннішу правду. Не соблазнися привидами, не йди за ними.

Всі фанатики грішать тим, що не розуміють функції контрастів у світі. Для них

існує тільки одна лінія — їх власна: „моя віра“, „моя нація“, „наші права“, комунізм, матерія, „ніщо“...; „не вільно женитися“, „не вільно їсти мяса“, „все вільно“...

А система світа домагається від нас, щоби ми всі життєві контрасти зводили в єдність, як ті, що грають на різних струнах, виводять одну, складну арію. Ви не читали листів ап. Павла? Послухайте того найбільшого віртуоза в сполучуванні контрастів:

„Ми сильні мусимо нести немочі безсильних, а не собі догоджувати“.

„Я навчився вдоволятися тим, що маю... Всюди і у всім я привчений і бути ситим і голодувати і бути в достатку і терпіти недостаток. Все можу в тім, котрий мене кріпить“.

„Коли я немічний, тоді я сильний“.

„Час короткий. Лишається, щоби й ті, котрі мають жінки, начеб їх не мали; а котрі плачуть, начеб не плакали; а котрі радуються, начеб не радувалися; а котрі купують, начеб не посідали; а котрі уживають світа сього, начеб не уживали. Бо проминає образ сього світа“.

„Нікому ні в чім не даємо соблазни, щоби наша служба була без догани, але у всім представляємо себе, як слуги божі у великій терпеливості, в горю, в бідах, у прикростях, в биттю, у вязницях, у ворохобнях, у трудах, у сторожнях, у постах, у чистоті, в знанню, в довготерпеливості, в добротливості, в святім дусі, в нелицемірній любові, в слові правди, в силі божій, з оружжям праведности в правій руці і лівій руці, славою і безчестям, ославленням і хвалою, як зводителі, а правдиві, як незнані, а знані, як умираючі, а отсе живі, як карані, а не повбивані, як сумні, але завсіди веселі, як убогі, а многих збогачуючі, як нічого не маючі, а все посідаючі“.

„Коли хто між вами уважає себе за мудрого на сім світі, нехай буде дурним, щоби бути мудрим. Бо мудрість сього світа є глупотою у Бога“.

Не сам від себе став ап. Павло таким віртуозом узгіднювання життєвих контрастів. Він найшов свій первовзір у Христі, який навчає: „Хто знайшов свою душу, погубить її, а хто погубить свою душу задля мене, знайде її“.

„Тягар мій легкий, а ярмо моє любе“.

„Хто хоче бути між вами першим, нехай буде всім слуга“.

„І будуть останні першими, а перші останніми“.

„Блаженні вбогі духом, бо тих є царство небесне.

Блаженні плачучі, бо вони будуть потішені...“

А Христове життя? Чи не є воно системою найбільших контрастів? Бог—розпятий на хресті; розпятий — воскресший з гробу. Яка паралельність між стилем природи й стилем Христового життя та його науки! Ось се те, чим Христос мене, як метафізика, остаточно перемагає — переконує.

Якби людські мудрці а ргіогі вгадували: який світ Бог створить, то ніколи не попали би на таку систему контрастів, якою світ є. А якби а ргіогі вгадували: як буде виглядати життя Божого Сина на землі, то так само і з тих самих мотивів не вгадали би.

Система контрастів — система тайн, більших тайн, як буденній свідомості й приснитись можуть.

5. Найвисша синтеза

Ящоб світ був одною субстанцією тай одною природою, як вірять моністи, то в ньому неможливими були би такі контрасти, які в ньому є. Божеська єдність (у се треба вдуматися) мусіла би завсіди й всюди оставати абсолютною єдністю.

Якщоб буття складалося з ріжних, безчисленних атомів, як сього хочуть матеріялісти, то неможливою була би плянова єдність, яка в ньому є.

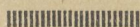
Яке заключення з того?

Лиш таке, що матеріяльний світ не вичерпує цілої повні буття. Крім сього світа, що складається з контрастів, мусить ще істнувати божеська єдність, яка є для матеріяльного світа надрядною.

Людська душа, як тільки знайдеться на ступні великої свідомості, завсіди находить ту святу правду, що світ так створений, щоби людина шукала Бога і оставала йому вірною при всіх і всяких загадках світа, іспитах, соблазнях і досадах, яких приходиться їй зазнавати.

Є народні казки, в котрих дається пересторогу героєви: Підеш тим шляхом, нізачо не сходи з нього; загавкають на тебе страшні потвори, ти не злякайся і не завертай з дороги; стрінеш повно самоцвітів, не бери їх, не зупиняйся... А коли перейдеш усі спокуси, прийдеш до замку, де чекатиме тебе царівна...

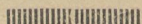
Се народний геній з життя взяв і в казку прибрав. Наша царівна — наша власна душа, визволена від спокус земського світа.

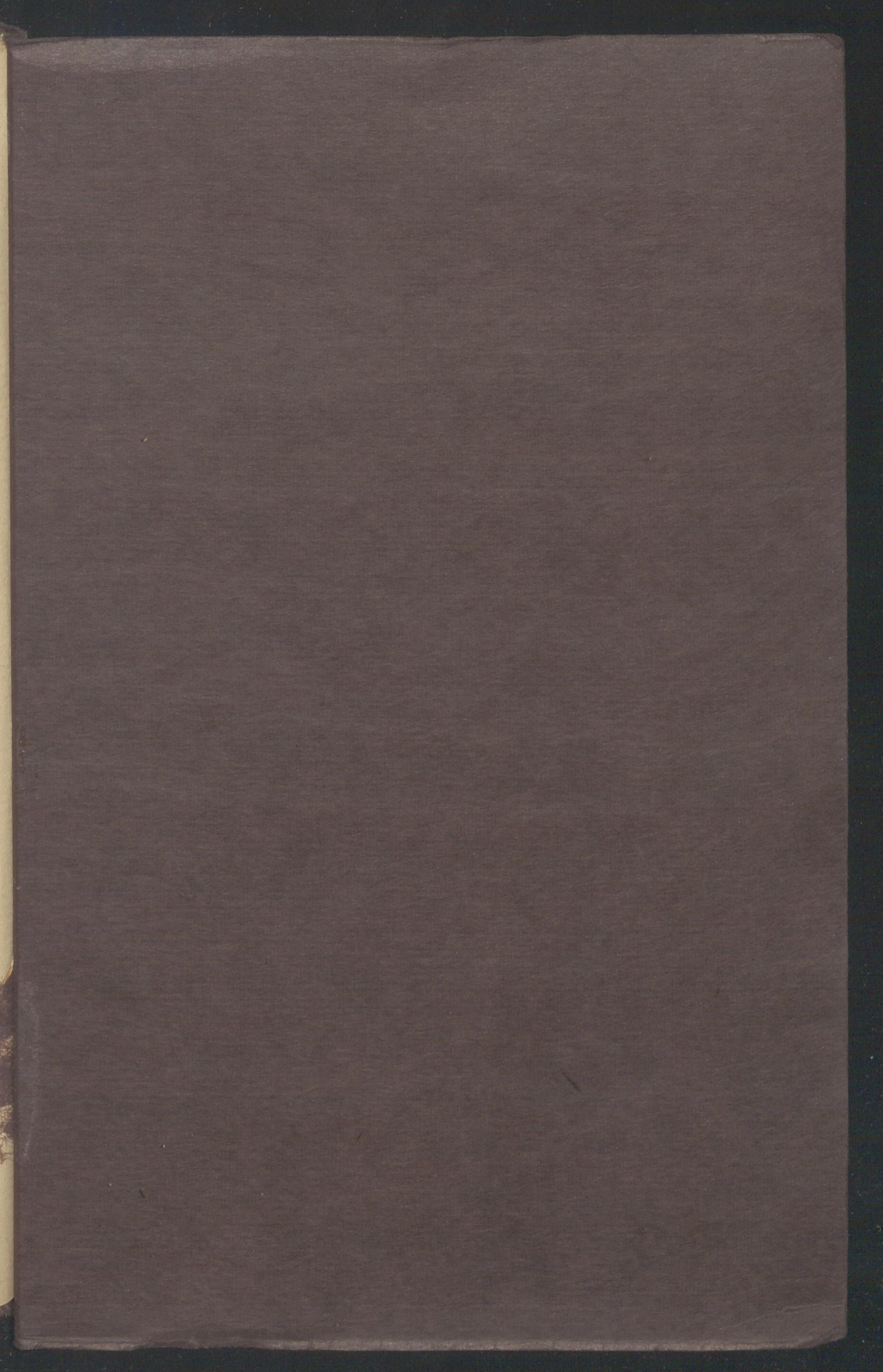
9141

З М І С Т

I	Казка про світ	3— 4
II	Свобідна воля й світ	4—10
III	Людська душа	11—15
IV	Святе буття	15—22
V	Добро і зло	22—30
VI	Спокуси	30—35
VII	Біле світло дня.	35—48
VIII	Сбразки з „вічної школи“	
	1. Від розуму до розуму	48—49
	2. Зломи в природі	49—51
	3. Форми природи	51—55
	4. Контрасти	55—58
	5. Найвисша синтеза	58—59

9141/31°

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001017785660